

На шляху до співтовариства демократичних держав

НА ШЛЯХУ ДО СПІВТОВАРИСТВА ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВ

4

ВІД РЕДАКТОРІВ

6

ПРАВО НА ДЕМОКРАТІЮ

Гарольд Кох, помічник Державного секретаря з питань демократії, прав людини і праці, розглядає демократію, як одне з найважливіших прав людини.

10

РОЗВИТОК СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ДЕМОКРАТИЧНИМИ ДЕРЖАВАМИ

Як поліпшити співробітництво між демократичними країнами – зауваги із засідання «круглого столу» визначних вчених та урядовців.

21

СПРИЯННЯ РОЗВИТКОВІ ДЕМОКРАТІЇ – ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ У НОВОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ

Томас Карозерс, віце-президент з науково-дослідних питань Фонду Карнегі за мир в усьому світі, висвітлює проблеми та завдання, пов’язані з поширенням і розвитком демократії.

27

СУВЕРЕНІТЕТ І ПРАВА ЛЮДИНИ: У ПОШУКАХ КОМПРОМІСУ

Річард Фальк, професор Прінстоунського університету з міжнародного права та правозастосування, висвітлює складні взаємовідносини між суверенністю держави та боротьбою за всі права людини, включно з правом на демократію.

33

ДЕМОКРАТИЯ: ПРАВО ВСІХ НАЦІЙ

Джошуа Муравчик, науковий співробітник Американського інституту підприємництва, стверджує, що повна демократія – це універсальне право.

40

БІБЛІОГРАФІЯ

Статті та книжки на тему: «Спітовариство демократичних держав».

42

САЙТИ В ІНТЕРНЕТІ

Сайти, присвячені темі «Спітовариство демократичних держав».

Думки, викладені на інших сайтах в Інтернеті, про які йдеться у цьому виданні, не обов'язково відображають точку зору уряду США.

ЕЛЕКТРОННИЙ ЧАСОПИС ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ США

ПИТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ

ВИДАВЕЦЬ	ДЖУДІТ СІГЕЛ	РЕДАКТОРИ	ЕСТЕЛ БЕЙЄРД	РЕДАКЦІЙНА
РЕДАКТОР	ЕНТОНІ У. САПІТИ		МОНА ЕСКВЕТИНІ	КОЛЕГІЯ ХОВАРД СИНКОТТА
РЕДАКТОР-КОНСУЛЬТАНТ	ВЕЙН ХОЛЛ		ЧАРЛА ХЕТТОН	ДЖУДІТ СІГАЛ
			ДЖОН ДЖАСІК	ЛЕОНАРДО ВІЛЬЯМС
			ДЕВІД ПІТС	
		ДОВІДКОВИЙ ВІДДІЛ	БАРБАРА САНДЕРС	
		ХУДОЖНІЙ РЕДАКТОР	ДАЯНА ВУЛВЕРТОН	
		ГРАФІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ	СІЛЬВІЯ СКОТТ	
		ПЕРЕКЛАД НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ	ЯРОСЛАВ ПІЛИНСЬКИЙ	
		РЕДАКТОР УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ	ОКСАНА ЛЕВЧУН	

Бюро міжнародних інформаційних програм Державного Департаменту США надає продукти та послуги щодо роз'яснення світовій громадськості політики США. Бюро випускає п'ять електронних часописів, у яких обговорюються важливі проблеми, що постають перед Сполученими Штатами та іншими країнами світу. Часописи виходять у серіях: «Економічні перспективи», «Глобальні проблеми», «Зовнішня політика США» і «США: суспільство та цінності». Вони містять аналіз, коментарі та інформаційні матеріали з відповідних тематичних аспектів. Усі часописи видаються англійською, французькою та португальською мовами, а окремі номери перекладаються арабською, російською та іспанською мовами. • Нове число в англійському варіанті виходить кожні три-шість тижнів. Перекладені версії, як правило, з'являються через два-три тижні після виходу англійського оригіналу. Певної посіданості випуску тематичних видань не існує, тому що деякі видання мають більшу кількість випусків, ніж інші. • Точки зору, висловлені в цих часописах, не обов'язково відображають погляди або політику уряду США. Державний Департамент США не бере на себе відповідальність за зміст та постійну доступність Інтернет-сайтів, на які подаються посилання в цьому часописі; таку відповідальність несуть винятково їхні власники. Статті можуть передруковуватися або перекладатися на інші мови за межами Сполучених Штатів, у разі якщо вони не підпадають під обмеження, що стосуються авторських прав. • Поточні або попередні номери журналів можна знайти на домашній сторінці Бюро міжнародних інформаційних програм Державного Департаменту США у Всесвітній комп'ютерній мережі за адресою: <http://www.usia.gov/journals.htm>. Журнали подаються в кількох електронних форматах для спрощення процесу їх перегляду, передачі, виводу та друку. • Коментарі та зауваження можна надсилати до місцевого Посольства США (для Відділу преси, освіти і культури) або до редакції:

Editor, Issues of Democracy, Democracy and Human Rights - IIP/T/DHR, U.S. Department of State, 301 4th Street, S.W., Washington, D.C. 20547,
United States of America, mailto:ejdemos@usia.gov

На шляху до співтовариства демократичних держав

Від редакторів

ВЕЛИКИЙ АМЕРИКАНСЬКИЙ борець за громадянські права д-р Мартін Лютер Кінг любив говорити, цитуючи французького письменника та філософа Віктора Гюго, що ідея, час якої прийшов, потужніша за всі армії. Кінг мав на увазі громадянські права та расову рівність, але те саме він міг би сказати і про демократію. На початку нового століття, якому передувало століття катастрофічно невдалих експериментів з авторитарними та тоталітарними формами правління, нині нарешті практично всюди запанувала демократія, принаймні як ідеал, який, можливо, ще далеко не всюди знайшов своє реальне втілення.

У червні цього року у Варшаві (Польща) відбудеться конференція «Співтовариство демократичних держав». Конференція покликана визнати всесвітнє поширення демократичної ідеї і загальне зростання тенденції до формування демократичних урядів у різних куточках світу. Планується також розглянути таке важ-

ливе питання, як подальше зміцнення та прискорення цього процесу. Цей спеціальний випуск нашого електронного часопису «Питання демократії» виходить у світ з метою підтримати це починання.

Що таке демократія і як вона співвідноситься з правами людини? Це питання висвітлює Гарольд Кох, помічник Державного секретаря з питань демократії, прав людини і праці. Він представлятиме точку зору уряду Сполучених Штатів і його ставлення до конференції у Варшаві.

Одна із найважливіших тем конференції «Співтовариство демократичних держав» – як зміцнити співробітництво між існуючими демократичними країнами задля сприяння розвиткові демократичної тенденції в усьому світі. Ця тема обговорювалася під час проведення «круглого столу», в роботі якого брали участь провідні вчені та фахівці. У нашему часописі ви знайдете відредагований варіант виступу Пола Вольфовиця, письменника та колишнього працівника апарату Президента Буша; Броніслава Геремека, історика та Міністра закордонних справ Польщі; Морта Гальперіна, письменника та директора Управління планування політики Державного Департаменту США.

Проблеми і завдання поширення демократії у світі висвітлюються у статті Томаса Карозерса, віце-президента з науково-дослідних питань «Фонду Карнегі за міжнародний мир». Доктор Карозерс є фахівцем у галузі міжнародного права, він понад 10 років працював у різноманітних організаціях, що сприяють розвиткові демократії у різних куточках світу.

Річард Фальк, професор Прінстоунського університету з міжнародного права та право-застосування, висвітлює ті самі питання, але вже під іншим кутом: як розвивати і, якщо це необхідно, захищати демократію, не загрожуючи при цьому національному суверенітетові

діями, які більшість міжнародного співтовариства все ще вважає неприйнятними. Він вважає, що узгодження принципів національного суверенітету та прав людини (а демократія належить до прав людини згідно зі статтею 21 Загальної декларації прав людини ООН) – це складне завдання, що не має простого розв'язання.

Чи існує певна ідеальна демократична модель, до втілення якої повинні прагнути всі народи, чи в деяких куточках світу варто застосовувати форми обмеженої демократії, що відповідало б культурному та економічному рівням розвитку певної держави? Над цими питаннями універсальної демократії міркує Джошуа Мурівчик – науковий співробітник Американського інституту підприємництва, автор кількох книжок, зокрема «Експорт демократії: реалізація призначення Америки». Він представляє свої погляди у дещо провокаційній статті, присвяченій висвітленню цих вже досить поширених ідей.

У кінці часопису вміщено різноманітні бібліографічні дані – про книжки, статті, сайти в Інтернеті, - де можна знайти додаткову інформацію з питань сприяння розвитку демократії у ХХІ сторіччі.

На шляху до співтовариства демократичних держав

Право на демократію

Помічник Державного секретаря

Гарольд Гонджу Кох

Минуло понад 50 років відтоді, як було прийнято Загальну декларацію прав людини, де було проголошено, що всі люди «вільні й рівні у своїй гідності та правах». Проте тривалий час диктаторські режими у різних куточках світу намагалися підірвати один з основних принципів Декларації, а саме право на демократію. Всупереч тому, що згідно зі статтею 21 Декларації «воля народу... що виражається під час періодичних та справедливих виборів, має становити основу влади уряду», в багатьох країнах громадянам і нині відмовляють у праві обирати власний уряд. Керівники багатьох країн говорять про демократію і водночас підтасовують результати виборів, пригнічують інакодумство та обмежують свободу преси. У цьому нарисі про право на демократію помічник Державного секретаря Гарольд Гонджу Кох розглядає демократію, як «тривалу, складну і нелегку боротьбу», яку, однак, варто вести.

Ще під час заснування своєї республіки американці зрозуміли, що конституційна демократія чи не найкраще забезпечує весь спектр прав людини. Наша демократична система дає можливість громадянам Сполучених Штатів корегувати дії свого уряду і в такий спосіб домагатися принципових політичних змін. Від громадянської війни до руху за громадянські права людини американці вимагали від уряду дотримання принципів самоуправління і громадянських свобод, що лягли в основу побудови держави, тим самим забезпечуючи такі бажані цінності, як рівність, свобода і справедливість.

Право на демократичне самоврядування є одночасно і засобом, і метою боротьби за права людини. Там, де гарантовані демократичні права, забезпечується і свобода совісті, свобода слова, віросповідання та об'єднань громадян. Саме у демократичних державах дотримуються права на справедливий судовий розгляд

та особисту безпеку. Виборні керівники отримують легітимність в результаті демократичного процесу, що забезпечує їм підтримку громадян навіть у здійсненні економічних та політичних реформ, які можуть тимчасово погіршити їхнє існування.

Демократія та справжня повага до прав людини залишаються чи не найкращим засобом забезпечення подальшого економічного зростання. І навпаки, авторитарна модель розвитку може забезпечити лише тимчасовий розквіт, але не може зберегти його протягом тривалого часу через корупцію, кумівство та порушення громадянських прав. Під час значного економічного занепаду авторитарні режими не можуть досить гнучко і ефективно розв'язувати економічні проблеми. Не маючи належних демократичних механізмів для вираження громадського невдоволення, уряди таких держав повинні нерідко вдаватися до ще більших репресій, аби запобігти повстанням власного народу.

Достатньо порівняти Індонезію, де нікому не підзвітний і закритий режим Сухарто привів державу спершу до глибокої економічної кризи, яка згодом переросла у кризу політичну, що зрештою призвело до краху цього режиму, з Республікою Корея, де Президент Кім Те Чжун, колишній політичний в'язень, переміг на відкритих демократичних виборах і завдяки цьому одержав необхідну підтримку громадськості для здійснення заходів суворої економії та запровадження економічних реформ, що повернули державу на шлях процвітання. Ці приклади підтверджують, що навіть під час економічної кризи демократія, права людини і верховенство права залишаються універсальними, а не регіональними цінностями.

Поза всяким сумнівом, демократизація – це тривалий, багатоступеневий і важкий процес. Владу «народу» неможливо привнести ззовні. Кожна держава повинна прийти до де-

мократії своїм власним шляхом. Як відзначала Державний секретар Олбрайт: «Демократія виникає з прагнення індивідів брати участь у прийнятті рішень, які можуть змінювати їхнє життя... На відміну від диктатури, демократію неможливо нав'язати; вона завжди є результатом вільного вибору».

Тим паче, що демократія – це набагато більше, ніж просто проведення виборів. Вибори мають бути не самоціллю, а лише засобом для встановлення політичної системи, що сприяє розвиткові та самореалізації громадян, розширяючи та захищаючи їхні політичні й громадянські права. Отже, справжня демократія – це не просто вибори, а й повага до прав людини, включно з правом на політичне інакодумство; розвинене громадянське суспільство; верховенство права з притаманними йому активними політичними інституціями, принципами конституційності та незалежною судовою владою; відкріті й які вільно конкурують між собою економічні структури; незалежні ЗМІ, здатні взаємодіяти з добре поінформованими громадянами; свобода релігії та віросповідань; механізми, що убезпечують меншини від пригнічення з боку більшості, і загальна повага прав жінок і прав трудящих. Ці принципи – в поєднанні з вільними та справедливими виборами – становлять основу демократичної культури.

Сполучені Штати постійно підтримують демократію. Ми сприяємо розвиткові демократичної культури всюди, де для цього є хоча б найменші підстави. Ми приділяємо особливу увагу країнам переходного типу, захищаємо в них демократичні начала і зміцнюємо мережу розвинених демократичних держав. Щорічно ми виділяємо на ці потреби 1 мільярд доларів. Ми робимо це не лише тому, що це правильно, а ще й тому, що це необхідно. Безпека нашої держави залежить від поширення демократії в усьому світі, без чого країни і навіть цілі ре-

гіони неминуче потонуть у репресіях, корупції та нестабільності.

У демократичних державах керівники підзвітні своєму народові. Це дає простір для розвитку громадянського суспільства, забезпечує канали для вільного обміну інформацією та ідеями, для різноманітної та інтенсивної економічної діяльності. Історія свідчить, що демократичні країни менше воюють між собою і частіше співробітникають у питаннях безпеки, економіки, екології та права. Там, де процвітає демократія, панує мир, добробут та верховенство права.

Демократія і досі залишається найкращим засобом забезпечення дієвості принципів, проголошених у Загальній декларації прав людини. У березні цього року, виступаючи на першому засіданні Комісії ООН з прав людини у новому тисячолітті, Державний секретар Мадлен К. Олбрайт закликала усіх членів Комісії знову підтвердити фундаментальний зв'язок між демократією та правами людини. Відгукнувшись на цей заклик, Комісія 25 квітня одноголосно прийняла запропоновану Румунією резолюцію, у якій право на демократію визнається одним з прав людини.

Цим самим Комісія підтвердила, вже вдруге за останні два роки, нерозривний зв'язок між демократією та правами людини, який є найважливішим елементом у її діяльності. Минулого року було одноголосно прийнято запропоновану США резолюцію, у якій стверджується, що демократія – це не привілей, а право людини. Резолюція, запропонована нинішнього року Румунією, розвиває цю думку: в ній підкреслюється, що на країнах – членах ООН також лежить обов'язок зміцнювати та захищати права людини у спільній боротьбі за утвердження демократії. У цій резолюції стверджується, що демократія – це не регіональна цінність, обмежена рамками однієї со-

ціальної, культурної чи релігійної традиції, а універсальна цінність, тісно пов'язана з багатством та розмаїтістю співовариства демократичних держав.

Румунська резолюція була підтримана США, а також урядами 60 країн, деякі з яких лише нещодавно приєдналися до демократичного співовариства. Цьогорічну резолюцію було прийнято 45-ма голосами проти. 0. Бутан, Конго, Пакистан, Катар, Руанда і Судан утрималися, наслідуючи приклад Китаю та Куби, які утрималися під час голосування за подібну резолюцію минулого року.

Визнання Комісією права людини на демократію є дійсно глобальною ініціативою, що з'явилася внаслідок справді всесвітніх процесів. Це відбулося завдяки глибокому усвідомленню в усьому світі нерозривного зв'язку між демократією та правами людини. Як відзначила Державний секретар Олбрайт у своєму виступі перед Комісією: «Демократія – це єдино вірний шлях до збереження та розширення прав людини».

Ці дві резолюції з питань демократії, прийняті Комісією ООН з прав людини, становлять основу для низки важливих зустрічей на рівні міністрів, на яких представники демократичних держав обговорюватимуть шляхи подальшого зміцнення та розвитку демократії. Такою має бути конференція «Співовариство демократичних держав», що відбудеться у Варшаві (Польща) у липні, а також зустріч представників нових демократичних держав, що відбудеться у місті Котону (Бенін) у грудні. Це важливе питання має посісти належне місце і під час ювілейної сесії Генеральної асамблей ООН, присвяченої початку нового тисячоліття, що відбудеться у Нью-Йорку у вересні.

Починаючи з 1974 року, кількість демократичних держав у світі зросла у чотири рази. Лише за останні десять років кількість демок-

ратичних держав з виборною системою правління майже подвоїлася і нині становить 120 держав. Це значною мірою пов'язано з тим, що демократичні інститути найкраще гарантують повагу прав людини і поліпшення умов життя пересічних громадян. Як зазначав Віце-президент Ел Гор у своїй промові на зустрічі країн – членів АPEC у Малайзії в листопаді 1998 р.: «Історія вчить нас, що свобода – економічна, політична, віросповідання – надає більший простір для розкриття потенціалу людини, ніж будь-яка інша форма організації суспільства». Недавні події лише підтвердили той факт, що демократичне правління і права людини, як і раніше, нерозривно пов'язані між собою і з нашими зусиллями, спрямованими на забезпечення процвітання, безпеки і миру для себе і своїх нащадків.

Розвиток співробітництва між демократичними державами

Нещодавно у Вашингтоні відбулася дискусія відомих діячів, у якій брали участь: міністр закордонних справ Польщі Броніслав Геремек, президент Національного фонду демократії США Карл Гершман, директор Управління планування політики Державного Департаменту США Мортон Гальперин і декан та професор міжнародних відносин Школи сучасних міжнародних досліджень при університеті Джонса Гопкінса Пол Вольфовіц. Вони обговорили коло питань, які, вони сподіваються, обговорюватимуться на конференції «Співтовариство демократичних держав», що має відбутися у червні у Варшаві. До пропозицій на адресу конференції належить, зокрема, заклик «залучати уряди до процесу осмислення і переосмислення демократії».

Нижче наводиться відредагована стенограма дискусії за «круглим столом», а також постаються коментарі та запитання кількох відомих діячів, що були присутні на цьому обговоренні.

М-р Вольфовіц: Дозвольте мені сказати кілька слів стосовно надзвичайної важливості питання, яке ми збираємося обговорити сьогодні вранці: розвиток співробітництва між демократичними державами. Нам приємно бачити Міністра закордонних справ Польщі, якому довелося подолати чимало перешкод, перш ніж стати визнаним фахівцем у цій галузі.

У середині 80-х років, коли я працював помічником Державного секретаря по Східній Азії, у нас з'явилася надія на демократичні реформи на Філіппінах. Дехто з моїх колег говорив, що «нам необхідно бути обережними, бо якщо там переможе демократичний уряд, Америка втратить свої бази у цій країні». Якщо говорити коротко, то я гадаю, що Президент

Рональд Рейган, Державний секретар Джордж Шульц і наша адміністрація вирішили, що краще мати здорову країну без наших баз, аніж мати бази у нездоровій країні. Я вважаю, що історія більше ніж довела правильність цього рішення.

Якщо подивитися на Східну Азію, яка пережила жахливу фінансову кризу протягом останніх років, то помітним є те, що саме демократичні країни найменше постраждали від цієї кризи і найефективніше суміли її подолати. І хоча вже протягом багатьох років ми чуємо про суперечності між економічним зростанням та демократією, тобто про те, що необхідно фактично відмовитися від так званих «розкошів демократії», якщо ви хочете мати сильну економічну політику, я гадаю, і ми це бачимо на прикладі Кореї, що лише демократичні лідери можуть забезпечити законність, необхідну для прийняття непростих рішень у кризових ситуаціях.

Д-р Геремек: Пані та панове, є лише одна причина, яка пояснює мою присутність серед вас: я був серед тих мрійників, котрі, як і Пол Вольфовіц, вважають, що свобода і демократія є універсальними цінностями і вони прийдуть до наших країн. Але ми не могли навіть уявити, що це трапиться ще за нашого життя.

Сьогодні я хочу виступити з надзвичайно важливою ініціативою. Перш за все, я хотів би сказати, що ми дуже щасливі приймати цю конференцію у Польщі. Ми пишаємося цим. Вибір Польщі як місця проведення конференції з питань демократії означає, що демократія, саме поняття демократії зазнає змін. Виникає питання: в якому напрямку йдуть ці зміни?

Перед тим як представити вам ідею конференції «Співоварство незалежних держав», я хотів би зупинитися на кількох питаннях, які стосуються демократії, і зазначити, що

посткомуністичні держави у Центральній та Східній Європі мають досвід не лише використання слова «демократія», а й зловживання цим словом. Найпростішим способом введення цього слова до офіційної мови було додавання прикметника до іменника. Але сказати «колишня демократія» – погано. «Соціальна демократія» – звучить прекрасно. Це була дуже оригінальна граматика для політиків, але фактично прикметник убивав іменник.

Водночас демократію не можна завжди вважати незаперечним успіхом. Не можна зводити демократію лише до виборчих технологій чи просто до правління більшості. Можна також сказати, що демократія – це процес, у якому кожне нове покоління повинно визначати власні стандарти. Ми переконалися в цьому на прикладі розширення прав людини. Іноді відстоювання інших, наприклад, ліберальних цінностей, може опинитися у небезпеці. Це стосується також і взаємозв'язків між економічним розвитком і політичною демократією. Це зачіпає також зв'язки між політичною демократією та правами людини.

Політолог Ісая Берлін якось сказав, що політичні демократії можуть слугувати прикриттям для дій різного гатунку більшостей убивць, і що ще небезпечніше, – як вважає Берлін, – етнічних більшостей. Ми знаємо це з власного досвіду наприкінці ХХ століття. Питання полягає в тому, як домогтися консенсусу на підтримку демократії у суспільстві, у державі, у всесвітньому вимірі?

Можна запропонувати щось на зразок святої трійці: політична демократія, права людини, ефективне управління – як засоби досягнення політичної стабільності; це може стати гарним уроком і для молодих демократичних держав. У 70-ті роки така трійця була цілком зрозумілою, але у 80-ті вже почали виникати певні сумніви.

У Декларації ООН, у Статуті ООН можна знайти згадки про демократичні права, але за умов «холодної війни» неможливо було включити поняття політичної демократії до норм прав людини. Нині, аналізуючи виступи на Конференції у Гельсінкі, можна побачити, наскільки складно було застосовувати норми прав людини до різних політичних реалій, я не кажу вже про політичну свободу та демократію.

Відомо, що демократичні держави, які по-важають права своїх громадян, більш миролюбні, і тому в міжнародній політиці необхідно сприяти розвиткові принципу поваги до демократії. Ми також маємо бути зацікавлені у розвитку демократії, бо це створює хорошу основу для миру і стабільноти.

У 1999 році я очолював Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Як її Голова я відвідав кілька середньоазійських держав. У одній із них я мав зустріч з керівником фундаменталістського руху – молодим чоловіком, який сказав, що він дуже радий моєму візитові до його країни і можливості почути мої виступи, оскільки я вважаю демократію і права людини дуже важливими питаннями.

Крім того, провадив він, «це моя мрія. Я хочу, щоб у моїй країні була демократія. Я хочу користуватися правами людини. Я хочу, щоб Ви знали, що у моїй країні більшість населення – віруючі люди, вони думають так само, як і я. Отже, ми більшість. Коли ми прийдемо до влади, ми встановимо хороший порядок і правду. Для інших місця не залишиться».

Це і є демократія, – говорив він далі. Саме цього я прагну. А як же права людини? «Основне право людини – вірити у Бога і мати можливість робити це. Тому дякуємо Вам за приїзд», – сказав він мені.

Тиждень тому я переповів цю розмову Президентові Алжиру Абдельазизу Бутефліку. А він розповів мені, що мав подібну розмову з

лідером фундаменталістського руху в Алжирі. Він запитав його, чи зможе той прийняти альтернативне політичне правління.

«Ви будете при владі, – сказав він лідерові фундаменталістів. – А після вас? Як, по-Вашому, може бути сформований інший уряд?» І знаєте, що той відповів? «Не буде жодного іншого уряду, крім нашого. Лише ми знаємо істину. Ви користуєтесь законами, які вигадали люди. Ми використовуємо закони, дані Господом, тож ми ніколи не мінятимемо їх, а отже, ніколи не виникне потреби змінювати наш уряд».

Проблема демократії – це ще і проблема монополії на правду. Неможливо уявити розвиток прав людини, політичних інститутів і верховенства права у системі, де визнають лише одну правду, де існує монополія на істину. У такій системі немає місця для демократії.

Коли ми говоримо про демократичний розвиток, необхідно також пам'ятати і про втрату населенням довіри до політики і політиків. Це може бути небезпечно для демократії і привести до насильства і дуже негативних наслідків. Аналізуючи причини більшовицької революції та її успіху, можна сказати, що ключовим фактором тут було руйнування традиційної політичної культури.

Гітлер також прийшов до влади внаслідок демократичних виборів, але в ситуації, коли не існувало довіри між тими, ким управляли, і тими, хто управляв. У зв'язку з цим необхідно розглядати розвиток демократії у світі не лише, як успіх, але і як складне завдання: як зберегти демократію і як уникнути небезпек, що загрожують їй?

І нарешті, мое останнє загальне зауваження: якщо я вірю у те, що ця варшавська конференція – «Співтовариство незалежних держав» – може стати важливим форумом для обговорення нагальних проблем демократії, то саме тому, що наприкінці ХХ сторіччя я пов'язую

питання демократії з поняттям громадянського суспільства. Нині вже неможливо уявити собі саму структуру демократії, яка передбачає верховенство права та повагу прав громадян і меншин, і не базується при цьому на громадянському суспільстві.

Це довів наш досвід дисидентства у Радянському Союзі, Польщі, Угорщині, Чеській Республіці та інших центральноєвропейських державах. Наш досвід полягав у тому, що ми могли будувати громадянське суспільство всупереч тоталітарному режимові. У ті часи найлегше було будувати громадянське суспільство і його інституції у контексті «летючих університетів». Але навіть зараз, за більш сприятливих умов нормального ринкового і орієнтованого на ринкову економіку суспільства, Польща, що все ще перебуває на стадії переходного періоду, продовжує стикатися з проблемами, пов'язаними з розбудовою місцевого громадянського суспільства.

Проте наш урок можна також розглядати як хороший досвід у контексті загального розвитку міжнародного порядку. Якщо здорове громадянське суспільство є такою обов'язковою умовою існування для нормального життя демократичного суспільства, чому воно має бути обмежено національними кордонами? Це питання має стосуватися всього світового співтовариства, яке має створювати певні інститути громадянського суспільства.

Ми вирішили готоватися до цієї конференції разом із шістьма іншими країнами: США, Польщею і Чеською республікою у Європі, Малі в Африці, найбільшою демократичною країною Індією, Південною Кореєю у Східній Азії та Чилі у Латинській Америці.

Ми вважаємо, що було б непогано залучити і уряди держав для осягнення і переосмислення розвитку демократії на регіональних рівнях. Ми сподіваємося, що ця зустріч урядових

делегацій, очолюваних міністрами закордонних справ, стане своєрідним викликом політикам. Ми, політики, часто думаємо про різноманітні речі, але дуже часто нам задаватимуть питання, хороші питання, і нам доведеться вести мову про основоположні речі.

Якщо ми кажемо, що демократія – це процес, що її треба осягнути і переосмислити, то в який спосіб це можна зробити?

Найпростіша відповідь буде: це внутрішня справа кожної окремої держави. Вона має застосовувати демократичні стандарти. Але в чому полягають ці демократичні стандарти?

Ми вважаємо, що корисно не лише ставити це питання, оскільки воно є основоположним, а шукати також можливі відповіді на нього з огляду на взаємозв'язки між економікою, державою та окремими особами. Я гадаю, усі погодяться з тим, що відправним пунктом нашого аналізу має бути роль людської гідності.

Але як можна пояснити поняття «людська гідність» з політичної точки зору та виразити його у політиці з точки зору прагматичного підходу?

Ми знаємо, що для урядових делегацій існують певні обмеження на участь у вільній інтелектуальній дискусії. Політики не створені для вільних політичних дискусій. Але ми вважаємо, що нас у певному сенсі може підтримати одне дуже поважне зібрання – Всесвітній форум з демократії, який цього разу організований неурядовими організаціями. Нині він організовується такими визначними неурядовими організаціями Польщі, як Дім свободи та фонд Джорджа Сороса у Польщі, який має назву Фундація Бейторі.

Сподіваємося, що ці дві зустрічі – зустріч урядовців та зустріч представників неурядових організацій – зможуть не лише доповнити одну одну, а й обопільно стимулювати роботу одної одної. Сподіваємося, що ми спробуємо і нам

вдається використати можливість конкретного обговорення проблем цими двома групами, і також сподіваємося, що варшавська конференція «Співтовариство демократичних держав» започаткує не лише обговорення, а й активну співпрацю, в якій братимуть спільну участь держави, уряди та громадянські суспільства.

М-р Гальперин: Я також є вченим, котрий став чиновником, тому я відкину свої сумніви і дуже стисло викладу вам мое бачення демократії.

Сполучені Штати з радістю долучать свої зусилля до зусиль інших шести країн задля успішного проведення варшавської конференції «Співтовариство демократичних держав». Я вважаю, що для нас це важливий досвід – коли разом збираються представники дійсно демократичних держав, що перебувають на різних щаблях розвитку і розташовані у різних куточках світу, щоб обговорити наявні проблеми і шляхи їх подолання. Я радий, що чотири країни-учасниці представлені тут на рівні послів, і я вважаю, що це є ще одним підтвердженням розширення співробітництва між цими країнами в процесі підготовки до даної конференції.

Коротко хотів би зупинитися на одній із проблем, яку ми, на мій погляд, неминуче обговорюватимемо на цій конференції. Я маю на увазі проблему права, – а деято, можливо, ще й додасть – обов'язку – демократичних держав робити те, що колись називалося втручанням у внутрішні справи інших держав, коли виникає загроза або для розвитку, або навіть для можливості розвитку демократії.

Всі ми знаємо, що демократія не є кінцевою метою. Це, швидше, процес чи шлях до мети, але не сама мета. Ми знаємо, що всі демократичні держави проходять у своєму розвитку різноманітні й непрості перехідні періоди. Але іноді під час перехідного періоду де-

мократичні держави можуть проходити через критичні точки, після чого відбувається або піднесення, або занепад. Нині у світі є держави, в яких існує загроза для подальшого розвитку демократії, а є країни, в яких існують широкі можливості для подальшого розвитку демократії. Наочним прикладом може слугувати Індонезія. Ще одним прикладом може бути Нігерія. На цих двох країнах ми намагалися зосередити свою увагу і свої зусилля. Бо ми вважаємо, що успішне завершення на сучасному етапі переходу до демократії в цих країнах матиме величезне значення не лише для громадян цих держав, які самі по собі становлять значну частку від населення світу, але і для тих регіонів, у яких вони розташовані, й для всього світу загалом.

Так, наприклад, внаслідок змін, що відбулися в Індонезії, більшість мусульман світу живе нині в демократичних державах, хоча, я гадаю, це характерно і для всіх інших головних релігійних груп. Але успіх розвитку демократії у цих двох країнах дуже важливий і для подальшого просування демократії у світі.

На превеликий жаль, протягом останніх кількох місяців ми зіткнулися з цілою низкою загроз демократії. Вони знову нагадали нам, що ніхто не може остаточно гарантувати успішного переходу до демократії. У таких країнах, як Пакистан, Берег Слонової Кістки та Еквадор, ми мали можливість побачити як дії, спрямовані проти демократично обраних урядів, так і труднощі, з якими зіткнулося світове співтовариство, обираючи засоби реагування на ці загрози з метою їх ліквідації та спрямування цих країн знову на шлях демократичного розвитку. Сподіваємося, що одним з питань, які обговорюватимуться у Варшаві, буде питання про те, як демократичні держави можуть піднести ефективність координації своїх дій у подібних ситуаціях.

Нині ми зіткнулися з цілком несподіваною загрозою для демократії у Австрії – приходом до влади уряду, до якого входять люди, про котрих навряд чи можна сказати, що вони підтримують демократичні процеси, і котрі сповідують цінності, що становлять, на нашу думку, загрозу для демократії. І сьогодні знову демократичним країнам як у Європі, так і в усьому світі необхідно відповідати на запитання: які шляхи врегулювання подібних ситуацій підтримуватимуть ті сили у суспільстві, що прагнуть просування демократичного процесу вперед?

Я гадаю, нам усім необхідно зрозуміти, що люди мають самі створювати власну демократичну систему. Польща – це приклад героїчної боротьби народу. Саме тому ми вважаємо, що Польща виборола право приймати цю конференцію, і ми щасливі, що у Польщі виявили бажання зробити це. Я сподіваюся, що знайдуться інші держави, які захочуть провести подібні конференції у себе вдома, оскільки вони також включилися до цієї боротьби за демократію.

Демократію необхідно будувати всередині країни. Але, я думаю, ми все краще і краще розуміємо, що демократичні співтовариства мають право допомагати і втручатися, якщо хочете, коли є можливості для розвитку демократичного процесу чи коли на його шляху постають загрози, які необхідно подолати.

М-р Гершман: Міністр закордонних справ Геремек – один із найяскравіших і найвідданіших прибічників демократії у світі, і тому він є найкращою кандидатурою для того, щоб очолити цей новий важливий процес. Отже, Польща – це саме те місце, де мала відбутися така конференція.

Польща завжди відігравала і продовжує відігравати важливу роль у боротьбі за демократію. Вона не лише очолила революцію 1989 року, а й стала яскравим прикладом несподіва-

ного та успішного переходу до демократії. Польща і донині визнає свою відповідальність перед тими, хто доляє непростий перехідний період, і перед тими, хто все ще перебуває в умовах диктатури. Вона перейшла від одного виду солідарності до іншого її виду і нині підтримує демократичні рухи у Білорусі, в Україні, на Балканах, у Криму, на Кавказі і навіть у Середній Азії.

Знаючи процес еволюції ініціативи «Співтовариство незалежних держав», хочу відзначити: я дуже задоволений, що до назви конференції було додано слова «На шляху до», оскільки дуже важливо, щоб сама ідея стала джерелом натхнення, а не сприймалася як те, що вже давно існує.

Багато країн, як уже відзначалося, йдуть шляхом демократії, але вони ще не досягли кінцевої мети. Ми у Національному фонді демократії (НФД) та у Всесвітньому русі за демократію, що об'єднує неурядові організації, сподіваємося на співпрацю у рамках ініціативи «Співтовариство демократичних держав» на всесвітньому форумі, оскільки вважаємо, що у цьому процесі уряди відіграють не меншу роль, ніж неурядові організації.

Сьогодні демократія міцніша, ніж у минулому, але все ще залишається небезпека її руйнування. Ми з надією завершуємо це жахливе століття, але попереду на нас чекає ще багато небезпек і труднощів. Я хочу назвати шість найбільших, із якими, на мою думку, доведеться зустрітися світовому демократичному рухові.

Міністр закордонних справ Геремек вже згадував першу проблему: коли до слова «демократія» додають різноманітні доповнення і визначення. Нам все-таки ще неодноразово доведеться використовувати різноманітні визначення до слова «демократія», оскільки існує багато країн, у яких ще не побудовано ліберальне демократичне суспільство. Іноді їх на-

зывають «неліберальними демократіями», фахівці говорять про них, як про «виборні» демократії. Але ми знаємо, що належить пройти ще дуже довгий шлях для зміщення ліберальної демократії, яка передбачає консолідацію стійкої партійної системи, створення незалежної судової влади і незалежних засобів масової інформації, забезпечення громадського контролю над збройними силами, формування уряду, підзвітного суспільству, децентралізацію та розвиток відкритих економічних систем, а також розв'язання надзвичайно складної проблеми корупції у цих державах.

Морт Гальперин згадав про проблему відкату назад. Це друга серйозна проблема, з якою зіткнулися не лише такі країни, як Пакистан, де нещодавно відбувся державний переворот, а й Венесуела, де, схоже, нині проповідується щось на зразок неоавторитарного популізму, спрямованого проти виборних демократій, які не змогли розв'язати ключові проблеми в цих країнах.

Третя проблема, що стоїть перед демократією, – це здатність політичних чинників долати складнощі, що їх часом переживає світова економіка. Не так уже й просто знайти баланс між вільною торгівлею та динамічною світовою економікою, з одного боку, та між захистом прав трудівників і пом'якшенням тенденцій зростання економічної нерівності, з іншого.

Ми маємо зберегти нашу відданість – і це четверта проблема – принципові вільних та чесних виборів і уникати спроб відмовитися від мінімального набору критеріїв для проведення таких вільних і чесних виборів.

Вибори стали ефективним засобом для здійснення переходу до демократії не лише у Нігерії та Індонезії, але нещодавно і у Хорватії та Словаччині, і ми сподіваємося, що це станеться також у Сербії. Демократичні держави знайшли можливість підтримати їх. НФД та

наші друзі у Європі надали активну підтримку демократичним рухам у цих державах.

Необхідно прагнути до проведення виборів за однаковими для всіх умовами і підтримувати бойкот виборів там, де такі умови не створено. Крім того, я вважаю, що необхідно повністю ізоловати режими, які цілковито відкидають результати демократичних виборів. У травні цього року виповниться 10 років виборам у Бірмі, на яких переконливу перемогу одержала Аунг Сан Суу Куі, яка нині перебуває у цій країні під домашнім арештом. Я вважаю, що це вагомий привід висловити свою солідарність із народом Бірми, а не змиритися з існуванням нинішнього нелегітимного уряду.

П'ята проблема – допомога демократам у авторитарних державах. Це надзвичайно важке завдання, і я не знаю, яким чином ця нова асоціація урядів зможе сприяти його розв'язанню. Можливо, що така діяльність краще підходить для неурядових організацій. Але уряди різних країн також повинні відігравати певну роль, і не лише відносно ситуації у Бірмі, але і в Китаї, у Білорусі, на Кубі, в Ірані та багатьох інших країнах світу, де продовжують існувати диктаторські режими.

У Сполучених Штатах ми були свідками бурхливих виступів та неоднозначної реакції громадськості у зв'язку зі справою шестиричного хлопчика, якого мали повернати на Кубу, де досі панує диктатура, але поза тим у пресі зовсім не згадували про семеро осіб, які втекли з Північної Кореї через Китай до Росії і котрих Росія передала Китаю, а Китай – Північній Кореї, де, очевидно, і це найбільш вірогідно, вони відразу ж потрапили до концентраційного табору чи були страчені.

Ми повинні підняти питання про подальшу долю людей, які живуть у знедолених країнах, таких як Північна Корея. Для них також є місце у міжнародному демократичному русі.

І нарешті, існує проблема пошуку альтернативних шляхів врегулювання міжетнічних, міжнаціональних та релігійних конфліктів. І перш за все, це, звичайно, проблема дотримання прав меншин, про яку сьогодні говорив Міністр закордонних справ Геремек у своєму виступі.

Існує ще одна проблема, пов'язана з порушенням сучасних міжнародних норм. Вона стосується невизначеного статусу народів, які було по-насильницькому включено до складу колишніх імперій, що припинили своє існування або вже стали історичним анахронізмом. Що ми маємо робити, коли держави використовують нічим не обмежене насильство для придушення таких меншин, а можливо, і для знищення їхньої культури і навіть цих народів як таких?

Ми живемо у світі, де існують небезпеки та насильство, і, як завжди, нам необхідні демократична впевненість та міжнародна солідарність. Я широко сподіваюся на те, що варшавська конференція зміцнить нашу спільну рішучість зробити ефективні кроки для захисту демократії та прав людини і для розв'язання складних проблем у новому столітті.

М-р Вольфович: А тепер переходимо до запитань і обговорення. Нині серед присутніх – Джордж Сорос; отож, Джордже, Вам перше слово.

М-р Джордж Сорос (філантроп та засновник Фонду Сороса): Я всім серцем підтримую цю ініціативу, бо вона пов'язана з проблемами, до яких я маю безпосередній стосунок. Я хотів би, що б ця конференція була дійсно результативною, тому що на ній обговорюються питання, що, як я вважаю, мають для людства величезне значення. Тому спершу я волів би, якщо ви не заперечуєте, сказати кілька слів про інтелектуальну складову виступу пана Геремека.

Я хотів би запропонувати концепцію «відкритого суспільства», яку ви вже сьогодні почасти окреслили. Ви розглядали цю проблему під різними кутами зору, але не використовували визначення «відкрите суспільство». Якби конференція зосередила увагу на цьому понятті та концепції, вона змогла б зробити свій внесок у розв'язання цієї проблеми, адже ви вже відзначали, що коли люди вважають, що вони є носіями абсолютної істини, тоді, зазвичай, демократія виявляється зовсім не тим, до чого ми прагнули. Концепція «відкритого суспільства» заснована на запереченні нашої непогрішимості, і тому я вважаю, що це більш всеохопне поняття, ніж демократія.

Ви також згадували про роль громадянського суспільства. Багато хто путає поняття «громадянське суспільство» і «відкрите суспільство». Часто ці поняття використовують паралельно, підмінюючи одне іншим. Це але неправильно, бо громадянське суспільство – це важливий елемент відкритого суспільства, але існування його одного абсолютно недостатньо. Насправді, уряд, який реагує на потреби і сподівання народу, тобто демократичний уряд, так само важливий, як і ефективне громадянське суспільство.

За умов тоталітарного режиму громадянське суспільство є захисником відкритого суспільства від уряду. Але у відкритому суспільстві громадянське суспільство має бути пов'язано з урядом, а уряд має реагувати на потреби суспільства.

Ці думки підводять мене до наступного велими важливого питання – це втручання у внутрішні справи суверенних держав заради демократії та відкритого суспільства. Я вважаю, що ця проблема мала б стати основною під час обговорення на наступній конференції.

Наприклад, втручання у Косово висвітило цілу низку тривожних питань. Необхідно під-

креслити важливість конструктивного, а не карального втручання у внутрішні справи інших держав.

Необхідно розробити концепцію сприяння розвиткові відкритих суспільств, створення та поширення нових відкритих суспільств у всьому світі. Такої концепції ми не маємо відтоді, як було зруйновано радянську систему.

Морт говорив сьогодні про важливість усіх у Індонезії та Нігерії, і я повністю піділяю його переконання. Необхідно лише закріпити позитивний розвиток у цьому напрямку і з більшою обережністю ставитися – хоча цілком це і не можна виключати – до можливості карального втручання. Але таке втручання можливе лише після того, як вжито всі інші конструктивні заходи, і з урахуванням морального обґрунтування такого втручання.

М-р Геремек: Мені здається, що концепція відкритого суспільства містить у собі і ринкову економіку, і демократію, і громадянське суспільство.

М-р Ян Новак (колишній Віце-президент Польсько-американського конгресу): На мою думку, ніщо так не сприяло розвиткові демократії, як прийняття нових членів до НАТО та перспектива входження до НАТО та Європейського Союзу інших країн.

Я вважаю, що відсутність почуття безпеки призводить до міжетнічних конфліктів і до дискримінування меншин, водночас наявність відчуття безпеки веде до миру і примирення між народами.

Як американець польського походження я пишаюся тим, що Польща не лише може забезпечити власну безпеку, а й виступає за подальше розширення як НАТО, включаючи своїх сусідів, так і Європейського Союзу. Я думаю, що ці питання мали бстати пріоритетними для обговорення на нинішній конференції.

М-р Геремек: Я згоден з паном Яном Новаком. Ми сподіваємося, що після Угорщини, Чеської Республіки та Польщі концепція відкритих дверей НАТО надалі матиме розвиток. Польща зробить все можливе, щоб продовжити розширення НАТО.

Я б відзначив, що це обов'язок нашого народу. Ми вдячні Сполученим Штатам за те, що ми не лише стали членом альянсу, а й одержали, як мінімум, гарантії солідарності та впевненості в тому, що ми не самотні. Ми сповідуюмо ті самі цінності, у нас є досвід минулого, в якому Польща неодноразово була відкинута і залишалася сам на сам зі своїми проблемами. Але сьогодні ми повинні застосовувати ті самі критерії до інших держав регіону. Проте я не думаю, що на конференції з проблем демократії у Варшаві ми маємо першочергово розглядати питання про розширення НАТО.

М-р Гальперин: Погоджуючись з тим, що безпосередньо питання про розширення НАТО не стойть у порядку денного варшавської конференції, я гадаю, що на ній ми обговорюватимемо більш загальні проблеми, які стосуються зростання важливості участі країн у регіональних, галузевих та міжнародних організаціях. Ці організації все частіше дають зрозумілі, що ніхто не може стати чи залишатися їх членом, порушуючи демократичні норми.

Це найбільш послідовно виявляється у Європі та Латинській Америці, але ми вітаємо заяву також Організації африканського союзу стосовно того, що вона не хотіла б бачити на своєму наступному засіданні представників військових режимів, що замінили в деяких державах демократично обрані уряди.

Я вважаю, що у Варшаві необхідно обговорити, як міжнародне співтовариство демократичних держав планує зміцнювати діяльність регіональних і галузевих організацій щодо за-

стосування демократичних критеріїв до членства у них і використовувати це для заохочення поступу країн-членів шляхом демократії, а також для запобігання їх відходові від демократичного шляху розвитку.

М-р Девід Джессуп (колишній член AFL/CIO, нині – представник Інформаційної служби «Нова економіка»): Карл Гершман говорив про проблеми світової економіки та їхній зв'язок з демократією як про головне завдання вашої конференції. Я вважаю, що ця проблема є актуальною саме зараз, бо події, що розгортаються навколо Всесвітньої торговельної організації (ВТО) в Сіетлі та, до певної міри, останній форум у Давосі показали, що думки з цього приводу розділилися, швидше, за принципом Північ – Південь, а не між прибічниками демократії та авторитаризму. Внаслідок цього такі держави, як Індія, опинилися на однакових позиціях з країнами типу Куби стосовно цілої низки питань: від взаємозв'язку між торговлею, правами робітників та охороною довкілля, більшою відкритістю процесів у ВТО і збільшенням впливу на них громадянського суспільства – до затримки у впровадженні Конвенції з прав інтелектуальної власності та тлумачення угод з торговельних преференцій тощо. І це незважаючи на те, що, як свідчать наші недавні дослідження, демократичні країни (з числа тих, які розвиваються) втрачають свої торговельні та інвестиційні ринки за рахунок більш авторитарних держав.

Отже, я хотів би задати вам питання: чи дастися ця конференція можливість виробити новий підхід до проблеми глобальної економіки, характерний саме для демократичних держав?

М-р Геремек:

Я вважаю, що це дуже важливе питання. Ми повинні обговорити, яким чином демократія може виявитися ефективною саме в економічній сфері. Якщо демократія не сприятиме

глобалізації економіки і не спонукатиме процес глобалізації, вона перебуватиме у великій небезпеці, і тоталітарні режими зможуть її подолати.

З досвіду Польщі я можу вам сказати, що ми часто ставили собі питання: хто правий – поляки чи китайці? Поляки на перше місце ставлять свободу і вважають, що економічна свобода не може існувати без свободи політичної.

Китайці вважали, і нині вважають, що надання економічної свободи для забезпечення динамічного розвитку економіки і здобуття хороших результатів цілком можливе і без свободи політичної. Тому я вважаю, що це є однією з найважливіших проблем, яка має бути обговорена на варшавській конференції.

Посол Хонг-Ку Лі (посол Південної Кореї у США): Перш за все, я хотів би привітати Міністра закордонних справ Геремека і уряд Польщі з тим, що ця важлива конференція відбудеться у їхній країні. Ми із задоволенням братимемо у ній участь.

Як ви говорили, у ХХ сторіччі перед демократією постало багато завдань. Проте у тій частині світу, де живемо ми, найпоширенішою точкою зору було вважати, що поняття демократії стосується лише західних демократичних держав. Нині, на порозі нового століття, демократія набула глобального поширення і більше не вважається притаманною лише західному світові. На цьому шляху всім доводиться адаптуватися до нових умов – як в інтелектуальному плані, так і в інституціональному. Я вважаю, ця конференція може започаткувати серйозну дискусію стосовно того, що може слугувати справжньою основою для демократії у міжнародному масштабі.

У зв'язку з цим я вважаю дуже важливим виступ пана Сороса з приводу відкритого суспільства, тому що певною мірою ми намагаємо-

ся створити відкриту світову економіку, відкриту світову культуру тощо. Як все це можна співвіднести з існуванням окремих демократичних держав – питання надзвичайної важливості, яке ми зможемо обговорити у Варшаві.

М-с Івонн Тайєр (Управління Державного Департаменту США з питань демократії, прав людини і праці): Я хотіла б зупинитися ще на одному питанні, яке не пов'язане безпосередньо з темою нашого обговорення, проте має до ньї певний стосунок. Навесні минулого року на засіданні Комісії ООН з прав людини у Женеві було прийнято надзвичайно важливу резолюцію «Про забезпечення права на демократію».

Представники різних країн виступили з надзвичайно цікавими промовами на захист демократії, відкинули низку дуже ворожих поправок, запропонованих Кубою, і проголосували з результатом: 51 голос «за», «проти» – нікого і лише двоє утрималося – Китай та Куба, – що є дуже промовистим.

Тоді ми домовилися, що зберемося знову, аби продовжити роботу над цією заявою з принципів демократії у рамках нормотворчої діяльності ООН, і сьогодні маємо чудову можливість повідомити про те, що ми лише починаємо дискусію з країнами-учасницями про подальшу роботу над наступною резолюцією, подальшим обговоренням проблем, обговорюваних у Женеві, і щодо подального розгляду можливостей взаємодії в рамках цього форуму ООН.

М-р Адріан Кааратницький (президент «Дому свободи»): Я хотів би ще раз подякувати учасникам сьогоднішньої зустрічі, і особливо Міністрові закордонних справ, за цей чудовий обмін думками.

На завершення я хотів би сказати, що ці дві зустрічі у Варшаві проходять не лише напередодні 20-ї річниці створення «Солідарнос-

ті», що вже саме по собі є гарним приводом для такого зібрання, але також і в дуже відповідальний момент в історії людства.

Багато хто з вас напевне знає, що «Дім свободи» відстежує політичні процеси і демократичні зміни у світі, висвітлюючи результати своєї праці у нашому віснику «Свобода у світі» уже більш ніхе чверть століття. За останні 20 років відбувся бурхливий розвиток виборної демократії і дещо менший, але не менш важливий, розвиток свободи і відкритого суспільства.

Це стало можливим великою мірою завдяки спільному та рішучим діям урядів, філантропів і активістів, значна частина з яких – представники американської спільноти – нині перебувають у цьому залі. Ми можемо оцінити ступінь цього розвитку, якщо згадаємо, що кількість держав, які мають демократично обрані уряди, збільшилася з 69 до 170. Це становило приблизно 40 відсотків на середину 80-х років, а нині, на початку нового тисячоліття, становить понад 60 відсотків.

На жаль, кількість людей, які живуть у відкритих суспільствах чи державах з ліберальною демократією, не така вже й велика, враховуючи стрімке зростання кількості виборних демократій. Але ми сподіваємося, що конференція у Варшаві даст додатковий стимул для поглиблення демократичних процесів у цих менш вільних суспільствах і для створення нових механізмів, які дають змогу приватним і державним структурам та урядам спільно працювати для подального розвитку демократії у новому тисячолітті.

Погляди, висловлені під час проведення цього «круглого столу», належать його учасникам і не обов'язково відображають офіційну позицію уряду США.

Сприяння розвиткові демократії – важливий аспект у новому світовому порядку

Томас Карозерс

Американці завжди були зацікавлені у сприянні демократії, особливо це зацікавлення зросло, коли їхня країна почала відігравати значну роль на світовій арені. Президент Вудро Вільсон, що обіцяв зробити світ безпечним для демократії, беззаперечно був людиною, яка випередила свій час. У цій статті, що викликає багато думок про розвиток демократичних процесів в останні роки ХХ сторіччя, Томас Карозерс, вице-президент Фонду Карнегі за мир в усьому світі з науково-дослідною роботою і автор книжки «Сприяння демократії за кордоном: Крива пізнання», аналізує сучасні тенденції і те, яким чином залишок Вільсона трансформувався в політику держави на світовій арені.

ПОЧИНАЮЧИ З СЕРЕДИНИ 80-х років, сприяння розвиткові демократії стало важливим елементом американської допомоги іншим країнам, а також зовнішньої політики США. Наприкінці 1990-х федеральний уряд щорічно витрачав на підтримку демократії приблизно у 100 країнах понад 700 млн. доларів – головним чином через Агентство США з міжнародного розвитку, а також через Національний фонд демократії, Державний Департамент, Міністерство оборони, фонди «Азія» та «Євразія».

Хоча у сучасної хвилі програм зі сприяння демократії і були свої попередники, наприклад, план Маршалла відразу по другій світовій війні, програми «модернізації» 1960 років, – нині Сполучені Штати докладають чи не найширших та найбільших систематизованих зусиль до зміцнення демократії в усьому світі.

Причому США не самотні. Інші країни, особливо високорозвинені демократичні держа-

ви Західної Європи, а також ціла низка міжнародних інститутів, що підтримуються багатьма урядами, також розпочали серйозну роботу із забезпечення демократії, особливо у країнах попереднього типу, які зовсім нещодавно розпочали складний демократичний процес демонтажу тоталітарних та авторитарних форм правління.

Такі зусилля є реакцією на два важливих фактори: по-перше, прискорення загальноміжнародної тенденції до демократії в 1980 роках і на початку 1990 років, що зробило демократію головним пріоритетом міжнародної політики і поставило перед демократичними країнами безпосереднє завдання відгукнутися на цей процес; а по-друге, припинення «холодної війни», що призвело до знищення бар'єрів на шляху до міжнародного політичного співробітництва і підштовхнуло американську зовнішню політику від антикомуністичної домінанти до більшої підтримки демократії заради неї самої.

Звичайно, прихильність США до демократії не є абсолютною. Вони, як і решта країн світу, мають свої стратегічні та економічні інтереси, яким часом може суперечити підтримка демократії за кордоном. Проте, як відзначалося протягом останніх десятиліть чимало американських офіційних осіб, нині ця проблема постає перед ними набагато менше, аніж під час «холодної війни», коли США з необхідності, як дехто вважає, вступали у союзи з недемократичними режимами, виходячи з міркувань безпеки, що випливали із змагання з Радянським Союзом.

Базова стратегія

У період після «холодної війни» стратегія США стосовно підтримки демократії спиралася на три взаємопов'язані ідеї: по-перше, використовувати американську демократію як зразок чи шаблон; по-друге, розглядати демокра-

тизацію як процес «перенесення інституційних моделей», під час якого країна, що лише починає опановувати демократичні принципи, намагається відтворити у себе форми інститутів, характерних для розвинених демократичних держав; і по-третє, вважалося, що демократизація є природно впорядкованою послідовністю етапів.

Оскільки ці спроби увійшли в суперечність з реаліями політичних змін, стратегія, що застосовувалась, почала еволюціонувати та ставати більш відпрацьованою. Нині американці, що допомагають іншим країнам будувати демократію, загалом менше покладаються на сучасну американську модель. Вони запозичують у інших вже розвинених чи успішних нових демократій інформацію та ідеї, що виявляються особливо дієвими. Іноді вони намагаються допомогти іншим суспільствам виробити демократичні форми, що краще відповідають національній історії та культурі.

Прибічники демократії все краще усвідомлюють необхідність враховувати основні інтереси і владні стосунки, у які вбудовуються нові інститути. Демократичні зміни слід сприймати не як відтворення готових інституційних схем, а як створення комплексу політичних процесів, що породжують демократичну культуру.

Водночас фахівці зі сприяння демократії стикаються з тим фактом, що демократичні зміни часто відбуваються не в усталеній послідовності. Програми на підтримку демократії все частіше будуються відповідно до цих різноманітних умов, а не згідно з якимось природним порядком. Немає чарівної стратегії, єдино придатної для всіх країн.

Хоча сьогодні набір програм зі сприяння демократії, по суті, той самий, що і 15 років тому, – з трьома основними категоріями програм, орієнтованими на вибори, державні інститути і громадянське суспільство, – центр

ваги між ними змістився. У зв'язку з тим, що етап найпринципівіших виборчих кампаній загалом закінчився, допомога на проведення виборів скоротилася.

Набагато більшого значення набула нині допомога громадянському суспільству, що зумовлено зростанням прихильності до цієї ідеї та певним розчаруванням у явно перебільшенні допомозі державним інституціям. Поза тим, цей тройстий демократичний стандарт і донині діє. Ті зміни, що відбуваються, переважно відображають певну еволюцію підходів у рамках кожного з трьох визначених напрямків.

Вибори

Цей компонент сприяння демократії зазнав важливих змін. Спостереження за виборами стало набагато розгалуженішим, а допомога, по-кликана забезпечити більш якісне їх проведення, перетворилася на розвинений самостійний піднапрямок. Однак у країнах перехідного типу вибори нерідко проходять все ще на низькому рівні, навіть за умови надання адміністративної підтримки та у присутності спостерігачів.

У 1990 роки спеціалісти з демократичного будівництва знову і знову переконувалися в тому, що вибори не є тотожними демократії. Допомога політичним партіям і досі надається у великих обсягах, але ресурси найчастіше спрямовуються на становлення партій і на залучення експертів, що знайомі з відмінними від американських умовами діяльності. Незважаючи на великі зусилля, у більшості країн перехідного типу політичні партії залишаються однією з найслабших ланок у процесі демократизації.

Державні органи, що не належать до виконавчої влади

Програми, спрямовані на підтримку реформування судових, законодавчих та інших державних інституцій і які спираються на ідею зміцнення не виконавчої, а інших гілок вже занадто централізованої влади, – становлять чи не найбільшу з трьох категорію програм демократичної допомоги. Нові знання важко за своюються у цих сферах, і сприяння демократії відбувається досить важко, особливо коли виникла необхідність відмовлятися від старих моделей і механістичних уявлень про те, як можна забезпечити зміни у великих структурах.

Спеціалісти з надання допомоги все краще усвідомлюють: для того щоб відбулися зміни, державні інститути мають виявляти волю до реформування. Вони також починають погоджуватися з тим, що опір реформам – в усякому разі, на певних рівнях і у будь-якій державній інституції – це, швидше, правило, ніж виняток. Розуміння того, що реформування інституцій вимагає глибших змін у структурах інтересів і владних стосунків, добре висвітлило, наскільки повільними та складними можуть виявитися ці зміни.

Громадянське суспільство

Все більше спирання на громадянське суспільство при сприянні демократії – це вже є частина кривої пізнання. При цьому головна ідея полягає в тому, щоб вийти за межі виборчих систем та державних інституцій і наповнити демократичні форми демократичним змістом. Перша хвиля підтримки громадянського суспільства значною мірою була зорієнтована на неурядові організації (НУО), які захищали інтереси громадськості. Проте, здобуваючи до-

свід, спонсори демократії починають жорсткіше оцінювати систему НУО.

Вони все більше залишаються самі й спонукають своїх реципієнтів до участі у розв'язанні питань представництва в структурах та стабільноті, розширюючи коло правозахисної діяльності НУО, яку вони все ширше готові підтримувати. Накопичуючи досвід роботи з громадянським суспільством, спеціалісти у галузі сприяння демократії з'ясовують, що хоча громадянське суспільство – цілком доступна сфера надання демократичної допомоги, воно разом з тим є великим і розгалуженим компонентом демократії, який досить нелегко сформувати.

Якщо оцінювати три основні категорії сприяння демократії – розбіжності у досягненні результатів помітні, але не досить чітко. Наслідки реалізації всіх типів програм нерідко виявляються набагато розпорощенішими і опосередкованішими, ніж цього можуть вимагати більш раціоналістичні підходи, що застосовуються спонсорами демократії. Деякі програми зорієнтовані на інститути і організації, але, перш за все, впливають на долю окремих людей, іхнім найбільшим наслідком є передавання ідей, які можуть значно змінити поведінку людей за інших обставин і в інші часи.

Локальний принцип

Допомога у сфері демократії найчастіше спотикається на етапі реалізації. У більшості випадків спеціалісти з демократичного будівництва не мають комплексного уявлення про суспільства, в яких вони працюють, а задовольняються тим оманливим уявленням, що нібито їхні знання про демократію вже самі по собі є достатньою підставою для її формування. Надто часто вони намагаються стати провідниками політичних змін у суспільствах переходного типу і ставляться до місцевих партнерів просто

як до асистентів. Безмежна кількість проектів провалилася саме через те, що у країнах, де їх впроваджували, вони так і не були сприйняті як власні проекти.

А втім, приємно усвідомлювати те, що реалізація програм поступово поліпшується, значною мірою завдяки визнанню локального принципу. А це передбачає діяльність із залученням місцевих чиновників і організацій, які більш повно розуміють місцеві умови, а також разом з ними. Однак ця співпраця виявилася досить непростою справою, і тут можна говорити лише про часткові успіхи.

Крім того, спонсори демократії повільно відмовляються від переконаності в тому, що демократію можна заохочувати якимось універсальним, придатним для всіх способом, а сприяння демократії можна відділити від традиційної допомоги в галузі соціально-економічного розвитку. Поза тим, вони надто часто уникають більш локального підходу і бояться втратити контроль над тією допомогою, яку вони самі надають. Необхідно вводити новий підхід: розбудовою демократії займаємося не «ми» для «них», а люди в інших країнах, інколи з нашою допомогою.

Оцінка програм зі сприяння демократії

Серед багатьох аспектів сприяння демократії найменш розвиненим є оцінка досягнутих результатів. Програми з підтримки демократії важко оцінювати, оскільки важко домовитися про точні критерії успіху в політичній сфері і встановити чіткі причинно-наслідкові зв'язки між конкретними проектами і більш загальними політичними тенденціями.

У 1990 роки спеціалісти зі сприяння демократії у більшості випадків або не оцінювали свої програми взагалі, або замовляли повер-

хове оцінювання, яке виконувалося дослідниками, котрим не вистачало справжньої незалежності в оцінках. Проте останніми роками структури, що надають таку допомогу, почали ставитися до питання про оцінку програм серйозніше, незважаючи на те, що провести такий аналіз ефективно надто складно, оскільки результати проведення демократичних програм можуть не виявлятися повною мірою роками і мають оцінюватися у контексті переважаючих соціальних, економічних і політичних умов.

Саме тому під час надання допомоги необхідно відмовитися від уявлень, що нібито результати сприяння розвиткові демократії можна вирахувати за допомогою калькуляторів. Треба сприйняти концепцію, згідно з якою єдиний спосіб зрозуміти політичні події і їхні наслідки – поглиблювати якісний аналіз, а численні важливі результати програм у сфері демократії мають психологічний і моральний характер, вони виявляються лише опосередковано і лише згодом.

Проте найважливіше полягає в тому, що спеціалісти зі сприяння демократії мають досягти повного розуміння політичних реалій у суспільствах, яким вони намагаються допомогти. Просування вперед по кривій пізнання стає тоді не просто засвоєнням технічних уроків, а й накопиченням досвіду. З фундаментальної точки зору, спонсори демократії зобов'язані весь час піддавати сумніву власні уявлення про політику і намагатися зрозуміти, як багато чи мало вони насправді знають про політичні зміни в інших суспільствах.

Вони зобов'язані також проаналізувати методи власної роботи, поставивши жорстко питання про те, які імперативи насправді визначають організацію їхніх програм і яким чином можна поліпшити ті методи, які вони застосовують. Усі компоненти кривої пізнання важливі, але не всі однаково. На особливу увагу за-

слуговує один: розробка ефективних способів реалізації програм. У чому конкретно полягають ці способи, вже відомо, і ці знання можуть принципово змінити будь-який проект.

На більшу увагу заслуговують також і три загальніші проблеми. По-перше, при сприянні демократії необхідно намагатися вибудувати зв'язок між допомогою у демократичному будівництві і більш широкою та усталеною системою підтримки соціально-економічного розвитку. Проте для з'ясування найважливіших зв'язків між економічними та політичними явищами необхідно проробити ще дуже велику роботу.

По-друге, спонсори демократії мають більше уваги приділяти ролі жінок у демократизації суспільства. Хоча навчальні програми, зорієнтовані на жінок, часто не в змозі подолати базові владні структури і обмеження, не можна не дивуватися тій надзвичайній зацікавленості та ентузіазмові, що їх нерідко породжують демократичні програми, спрямовані безпосередньо на жінок.

По-третє, прибічники демократії мають певний обов'язок, досі, до речі, не виконаний, допомогти урядам і громадянам країн перехідного типу зрозуміти сенс допомоги у сфері демократії, а не просто і надалі залишатися її пасивними одержувачами. Для того щоб громадяни змогли зрозуміти таку допомогу, взяти у ній участь і мати від неї дієву користь, необхідні прозорість і гласність.

Перспективи сприяння демократії

Демократичні завоювання, що їх досяг світ за останні десятиріччя, досить значні. І все-таки складності, які постають перед тими, хто працює задля сприяння поширенню демократії за кордоном, залишаються величезними. Адже все ще величезною залишається кількість дер-

жав, у яких демократія в'яне, зазнає поразки чи взагалі досі відсутня.

Представленний тут аналіз допомоги у сфері демократії висвітлює важливе застереження: від зусиль зі сприяння демократії не слід чекати радикальних і швидких результатів, особливо у тих країнах, де поєднання економічних, соціальних і політичних сил залишається все ще ворожим для розвитку демократії.

Сприяння демократії, разом із додатковими інструментами у вигляді дипломатичних та економічних «багові і медяників», може лише незначною мірою змінити базові соціальні, економічні та політичні структури і умови, що визначають політичне життя у цих країнах.

Усвідомлення того, що зусилля зі сприяння демократії у більшості випадків не приводять до швидких і рішучих змін, не означає, що Сполучені Штати та інші країни і організації мають зменшити чи взагалі залишити свою роботу з просування демократії за кордоном. Це означає, що до сприяння демократії треба підходити як до довгострокового проекту з непевними результатами.

Продовжуючи це, безумовно, благородне починання, політики мають бути готові йти до визначені мети протягом десятиліть, доляючи відкати, і вміти піддавати сумнівам і критикувати свої методи. Коротко кажучи, стоять завдання впровадити в цей процес обережне і реалістичне усвідомлення можливостей. Засновувати заклик до зовнішньої політики, зорієнтованої на розвиток демократії, лише на вірі у величезний американський вплив на політичний розвиток у інших країнах – означає лише прирікати на поразку всі наші зовнішньополітичні зусилля.

Американці надто звички до зовнішньополітичних дебатів з позицій реалізму чи ідеалізму, під час яких інтереси і можливості Америки систематично або переоцінюються, або за-

нижаються. Позиція, заснована на ідеалістичних уявленнях, що врівноважуються глибоко реалістичними міркуваннями, також незручна. Проте для сприяння демократії це єдиний реальний вибір.

Погляди, викладені у цій статті, належать її авторові і не обов'язково відображають офіційну позицію уряду США.

Суверенітет і права людини: у пошуках компромісу

Річард Фальк

Річард Фальк, професор Прінстоонського університету з міжнародного права та правозастосування, висвітлює у своїй статті складні взаємовідносини між державною суверенністю та правами людини, де також піднімає важливі питання стосовно того, наскільки необхідно сприяти розвиткові демократії за кордоном. Як вважає професор Фальк, у цій сфері немає простих і прозорих рішень.

МІЖНАРДНИЙ ЗАХИСТ прав людини важко відокремити від злетів і падінь у стосунках між великими державами. Права людини і їхня воєнізована пасербиця – «гуманітарна інтервенція» – стали стрижнями geopolітики в період після «холодної війни». У зв'язку з цим і силові проекти, пов'язані з брутальними порушеннями прав людини, і відмови протидіяти гуманітарним катастрофам дають змогу судити про те, наскільки міцно вбудовані у сучасну geopolітику права людини. Крайніми прикладами бездіяльності можуть слугувати Руанда (1994 р.), де стратегічні інтереси вважалися мінімальними, і Чечня (1999–2000 рр.) де пов'язані з діями наслідки і ризик вважалися надто великими.

Інтернаціоналізації прав людини нерідко протистоїть доктрина суверенітету, що, на перший погляд, протидіє дотриманню правозахисних стандартів шляхом зовнішнього примусу. Держави, які ще донедавна були колоніями, а

також країни, що часто переживали інтервенції, як правило, особливо наполягають на тому, що права людини мають забезпечуватися відповідно до жорстких принципів суверенності. Статут ООН у статті 2 (7) стверджує, що організації заборонено втрутатися в питання, які, по суті, перебувають у межах внутрішньої юрисдикції держав-членів, що також гарантується членам ООН, і що Організація Об'єднаних Націй не зазіхатиме на внутрішні стосунки між державою та суспільством, якими б не були внутрішній хаос та зловживання. В усікому разі доти, доки немає загрози міжнародному миру та безпеці.

Зростання важливості правозахисної етики

Водночас найбільш вражаючим етичним досягненням минулого століття є виникнення справжнього правозахисного процесу на регіональному та глобальному рівнях. Основоположна ідея, що уряди мають діяти у певних визначених межах – і навіть політичні лідери та веначальники можуть бути притягнуті до відповідальності за свої дії, якщо вони будуть визнані злочинами проти людянності і грубими порушеннями прав людини, – є відображенням революційних змін. Ці нові міжнародні стандарти і їх виконання напевно піддають сумніву думку, що суверенітет звільняє уряди від відповідальності за умови, що їхні дії обмежуються територією власної держави, а їхні керівники користуються правом недоторканності, що визнається в усьому світі. Переслідування таких відомих діячів, як Президент Югославії Слободан Мілошевич і колишній Президент Чилі Аугусто Піночет, засвідчує, що у тих, хто є відповідальним за жорстоке ставлення до населення своєї держави, у світі не існує безпечного місця. З цим пов'язано намагання створи-

ти постійно діючий міжнародний кримінальний суд, відповідно до Римського договору 1998 року, який надасть цьому розширенню відповідальності інституційної ваги.

Мабуть, найбільш визначальним є те, що значущість прав людини обумовлена тиском, зорганізованим активістами громадянського суспільства. Зростання міжнародних правозахисних неурядових організацій (НУО) є зразком нових моделей транснаціональних політичних дій, що спираються на комп'ютерні мережі, норми, інформацію та доступ до ЗМІ як на інструменти переконання, з метою кинути виклик неприступній каральній державній владі. Інколи цей виклик збігається з геополітичним тиском, як це було у зв'язку з підтриманням прав людини у країнах колишнього радянського блоку, а нині – у Китаї. Ідеологія «холодної війни» і боротьба за права людини зазнавали конвергенції, особливо у 1980 роки. Одночасно, як це відзначали Ноам Хомськи та інші, вони часто розходилися, причому геополітичні пріоритети породжували проавторитарне втручання на шкоду правам людини. Особливо це було характерно для країн «третього світу», зокрема всієї Латинської Америки, у роки «холодної війни», що знайшло свій наочний прояв під час таких повторюваних втручань, як у Гватемалі (1954 р.), Домініканській республіці (1965 р.), Чилі (1973 р.), Нікарагуа та Сальвадорі (1980-і рр.). Така модель підтримки Заходом авторитарного правління була очевидною і стосовно країн Африки та Азії.

Головне полягає у тому, що суверенітет і права людини пов'язані складними і суперечливими стосунками. Суверенітет може бути щитом і приводом, який дає урядові змогу зловживати владою стосовно власних громадян. Але водночас він може захищати і прогресивний уряд, який намагається забезпечити економічний, соціальний і культурний добробут сво-

го народу від втручань з geopolітичних мотивувань задля здійснення тиску на слабшу державу. З огляду на цю двоїсту сутність суверенітету з численними його варіантами, питання про співвідношення між суверенітетом та правами людини в будь-якому конкретному випадку необхідно розглядати у більш широкому контексті. На цьому етапі розвитку міжнародного співтовариства суверенітет, залежно від обставин, може працювати як на зміцнення прав людини, так і проти них.

Еволюція правозахисного руху

Почнемо із головоломки: навіщо суверенним державам брати участь у створенні юридичної бази, яка за своєю природою підриває верховенство територіального принципу, що був відмінною ознакою світового порядку Вестфальської епохи (1648 р.)? В період, що почався після другої світової війни із прийняття Загальної декларації прав людини та Конвенції про геноцид, зародився цей підривний рух. Найкраще зможуть з'ясувати ситуацію дві низки міркувань, що взаємно підкріплюють одне одного. По-перше, розуміння історичних обставин, що супроводжували викриття звірств нацистської Німеччини, примусило створити умови, які мали б перешкоджати повторенню подібних подій у майбутньому. Той факт, що дії нацистського режиму стосовно власних громадян викликали таку пасивну реакцію з боку західних ліберальних демократій, був частиною цього розуміння і породив обіцянку: «Це не повториться». Така рішучість асоціювалася із основоположною ідеєю: є межа у тому, що може робити уряд у своїх стосунках з людьми, які живуть у підзвітних йому кордонах. У певному сенсі визначення фундаментальних прав людини означало конкретизацію таких загаль-

них меж для верховенства територіального принципу. У цьому знайшло своє виявлення і те відчуття провини, якого зазнав Захід після 1945 року, в поєднанні з реформаторськими та ідеалістичними цінностями, що забезпечили ідеологічне обґрунтування причин війни, яка нещодавно закінчилася.

Однак для противаги існувала і ціла низка інших міркувань. У 1945 році на чолі світового співтовариства опинилися держави, у яких панували дуже різні уявлення стосовно того, як необхідно організовувати стосунки між державою і суспільством. Тогочасний світ також характеризувався величезними розбіжностями у рівні матеріального добробуту. Така суперечність не явно існувала у політичній свідомості відразу після другої світової війни, хоча у прихованому вигляді вона була і під час війни. Згодом «холодна війна» по вісі Схід – Захід і антиколоніальна боротьба та напруженість між Північчю та Півднем висвітлили відсутність консенсу в міжнародному співтоваристві.

Як наслідок, з самого початку можливість дотримання прав людини стала проблематичною. Не було створено примусового механізму, пов'язаного із формуванням правозахисних рамок. Реальна влада і надалі здійснювалася на державному рівні. Фактично виникнення прав людини стало політично можливим лише тому, що в той час існувало розуміння: механізми їх забезпечення не будуть втілені у життя. Навіть авторитарні держави безтурботно підписувалися під цими нормами, бо не існувало практично жодних шансів, що вони виконуватимуться. Таким чином, підрив суверенітету виявився швидше бажаним, аніж дійсним.

Проте з плинном часу акценти у цьому розумінні змістилися: за умови збереження деяких ключових зasad такий підрив стає не лише бажаним, а й реальним. Ці несподівані зміни можна пояснити, якщо згадати деякі факти.

З'явилися дієздатні транснаціональні НУО, спрямовані на поширення і забезпечення прав людини, які вивели на світову арену нову групу не пов'язаних із державою політичних гравців. Оскільки правозахисні норми були законо-давчо закріплені урядами, стало важко відкидати вимоги цих НУО, особливо коли до них приєдналися зростаюча знизу опозиція до жорстокої влади і повідомлення про різноманітні зловживання, що поширювалися міжнародними засобами масової інформації, які ставали все більш пильними. Почалося реальне втручання у сферу суверенітету в тому сенсі, що, хоч і вибірково, вдавалося певною мірою подолати заслін від зовнішнього контролю. Згідно з припущенням, раніше нами висловленим, ефективність такого втручання підвищилася настільки, що воно зазнало конвергенції з ідеологічною боротьбою, яка і надалі тривала. Захід об'єднався з НУО задля здійснення тиску на країни радянського блоку. Особливо ефективно це відбувалося після підписання Гельсинських угод 1975 року, водночас країни «третього світу» використовували Генеральну асамблею ООН і власний Рух неприєднання для надання політичної ваги праву на самовизначення як обґрунтуванню боротьби проти колоніального правління. Кульмінацією цього процесу стала кампанія проти апартеїду, під час якої вдалося створити таку нормативну базу на користь прав людини, що у 1980-ті роки вдалося подолати упередження консервативних лідерів, зокрема Рональда Рейгана та Маргарет Тетчер, які стояли на варті стратегічних економічних і політичних інтересів США та Великої Британії і які до того, здавалося б, сприяли збереженню статус-кво. Завдяки яскравим прикладам розвалу радянського блоку (і закінченню «холодної війни»), тріумфу деколонізації та розгрому апартеїду в ПАР захист прав людини на міжнародному рівні сприяв також досягненню

усієї сукупності історично важливих і загалом позитивних результатів, на жоден з яких не чекали так швидко, згідно із попередніми реалістичними розрахунками.

Сфера правозахисного руху

На цьому фоні концептуальні питання стають зрозумілішими і стосуються обох полюсів дослідження, впливаючи як на наше розуміння суверенітету, так і на наше уявлення про права людини. Стосовно суверенітету маемо два невизначених моменти: домінантна думка, що суверенітет – це стан і умова правління, пов'язаного з ідеєю верховенства територіального принципу, що протиставляє суверенітетові примусове дотримання міжнародних прав людини. Але якщо вважати суверенітет притаманним народові – а ідея народного суверенітету історично пов'язана з Великою французькою революцією – то у багатьох випадках реалізація прав людини стає справді політичним проектом, що його підтримує «суверен» (тобто народ). Навіть коли суверенітет асоціюється з державою як представником народу, особливо з демократичною державою, то все одно можна сприймати суверенітет як сукупність прав і обов'язків, яку можна змінювати за допомогою законотворчих повноважень держави, створюючи, таким чином, ситуацію, коли визнання прав людини, навіть за умови певного зовнішнього контролю, і є здійсненням суверенітету за сучасних умов. Така точка зору є особливо доречною у рамках регіонального захисту прав людини в межах Європи за допомогою Суду з прав людини, а також, хоча і значно меншою мірою, в рамках Міжамериканського суду з прав людини. Фактично, на зовнішній контроль за правами людини погоджуються за умови, коли демократичні держави намагаються захищати своє ліберально-демок-

ратичне майбутнє – навіть від антидемократичних і антиліберальних сил у власній державі. Іншими словами, суверенітет поступається частиною територіального контролю в обмін на додаткову впевненість у тому, що в майбутньому вдастся зберегти бажаний регіональний і національний політичний клімат. Так, наприклад, безумовно, як вираження суверенітету може бути прийнята відмова від внутрішньодержавного варіанту, пов'язаного з можливим обранням фашистської влади. Реакція на включення Партиї свободи Йорга Хайдера до коаліційного уряду Австрії випробовувала відносну силу цих двох протилежних концепцій суверенітету. З одного боку, є ті, хто вважає, що результати виборів у Австрії і міжпартийних переговорів – це питання, розв'язувати яке має тільки Австрія, по суті, без будь-яких обмежень. З іншого боку, є ті, хто вважає, що уряди країн ЄС прийняли обмеження стосовно свого внутрішнього устрою, засновані на дотриманні ними прав людини і збереженні демократії, а присутність Хайдера в уряді ставить їхню позицію під загрозу.

Не менш важливі суперечки точаться і навколо сфери та характеру прав людини. Якщо підходить до розв'язання цих питань з точки зору документів міжнародного права, то не виникає жодних сумнівів стосовно внесення права на самовизначення і комплексу економічних, соціальних і культурних прав до угод з даної теми. Якщо ж ми розглядатимемо транснаціональну політику в сфері прав людини, то панівне становище тут належить громадянським і політичним правам, що мають, до речі, досить вузький діапазон. Тільки нещодавно ця вузька робоча концепція прав людини стала об'єктом пильного вивчення.

США і права людини

Остання концептуальна плутанина пов'язана з тим, яку позицію стосовно прав людини посидає уряд США. Він більше, ніж будь-хто інший, пов'язав свою зовнішню політику з дотриманням прав людини. Своєї вищої точки ця позиція досягла у перші роки президентства Картера. Лише уряд США щорічно видає огляд стану в сфері прав людини (у вузькому розумінні) в країнах, що одержують економічну допомогу з-за кордону. Таке внутрішнє юридичне зобов'язання поклав на виконавчу владу Конгрес. Водночас Сполучені Штати не поспішають офіційно взяти на себе обмежувальні зобов'язання за кількома важливими угодами стосовно прав людини, посилаючись на труднощі, пов'язані з федеральною структурою, історично обумовлені підозрами з боку південних штатів, і наполегливо підкреслюють, що стабільність і якість демократичного політичного ладу США не потребують посилення ззовні. Проте на задньому тлі безперечно проглядається, по суті, територіальне уявлення про суверенітет, через що і уряд, і громадяни США без ентузіазму ставляться до будь-якої спроби оцінити їх з-за кордону. Ця проблема постала останнім часом, наприклад, коли цілковито приватне дослідження стосовно застосування страти у США, яке було проведено Комісією ООН з прав людини, викликало у певних колах шалене обурення. І, нарешті, виникає питання, яким чином Об'єднані Нації змістили центр ваги між повагою до суверенітету і захистом прав людини? Усі останні генеральні секретарі ООН захищали більш всеохоплюючий підхід, поступово доляючи обмеження, що накладалися на повноваження ООН внутрішньодержавною юрисдикцією. Найбільш гостро ця проблема постає у зв'язку з грубими порушеннями прав людини, що породжують залишки до «гуманітарної інтервенції» під егідою

ООН. Свіжі приклади – Руанда, Боснія, Косово і Чечня – свідчать як про спонукальні мотиви до інтервенції, так і про геополітичні обмеження щодо її здійснення. До факторів, які необхідно враховувати, належать і такі: можливість оволодіти ситуацією на прийнятному рівні ризику для структури, що здійснює інтервенцію; ступінь зацікавленості у добробуті населення, що потерпає від порушень, і взаємозв'язок із цим населенням, характер і глибина інтересів, поставлених на карту. Взявши це до уваги, досить легко зрозуміти низький рівень політичної волі стосовно Руанди (відсутність інтересів) і Чечні (надто високий ризик) і високий рівень стосовно Боснії і тим більше Косова (знаходяться у Європі, небезпека загальнобалканської війни, мобілізація громадської думки, життєздатність НАТО після «холодної війни»).

Висновки

Зрозуміло, що спектр вживаних смыслових значень, пов'язаних як із поняттям «суверенітет», так і з правами людини, створює певне поле неоднозначності, що дає змогу політичним гравцям з протилежними цінностями і цілями залучати для розв'язання власних практичних потреб один чи обидва кінці цього спектра. Важливо розуміти ці політичні тенденції у міжнародних відносинах і не випускати з поля зору також три інші домінуючі аспекти міжнародного розвитку: по-перше, розростання міжнародних та транснаціональних аспектів прав людини в їх численних проявах у все більш значущу проблему; по-друге, динаміку детериторіалізації політичного життя – процесу, що веде до зменшення надійності державних кордонів; по-третє, розширення можливостей багатьох держав у постколоніальну епоху підтримувати власну територіальну безпеку перед ли-

цем дипломатії втручання (державний суверенітет нині цілком реальний для більшості країн, у тому числі і в «третьому світі»).

Плутанина із взаємопов'язаними уявленнями про суверенітет і права людини частково обумовлена нездатністю відокремити символічну політику від змістової і функціональної. У символічному сенсі суверенітет дуже тісно пов'язаний із утвердженням частини «само-» у понятті самовизначення і політикою ідентифікації, що провадиться у межах суверенної держави. Таке символічне розуміння не суперечить взаємодії з зовнішніми силами на підставі спільніх цінностей та інтересів, що є основою суверенітету, хоча вони і можуть призвести до обмеження свободи дій держави. Те саме відбувається і з правами людини. Їх символічне утвердження може поєднуватися з ідеологічною орієнтацією, в той час як по суті реалізація прав людини може загрожувати усталеним соціальним, економічним, політичним і культурним структурам з їхніми привілеями і панівним становищем.

У зв'язку з цим особливо важливо розคลасти дискусію стосовно суверенітету і прав людини на складові «хто», «кому» і «навіщо», тобто з'ясувати праґнення, дійових осіб, інтереси і цінності в цьому контексті. Складність збережеться, але, принаймні, зменшиться тенденція до маніпуляцій під час дебатів, яка приховує дійсний стан справ і практично усуває можливість оцінити наслідки альтернативних варіантів дій.

Погляди, викладені у цій статті, належать її авторові і не обов'язково відображають офіційну позицію уряду США.

Демократія: право всіх націй

Джошуа Муравчик

Чи підходить демократія для всіх? Для американців відповідь на це питання є аксіоматичною. Наша демократія заснована на положенні про те, що «всі люди створені рівними і наділені творцем певними невід'ємними правами» і що «влада урядів виростає із згоди тих, ким вони управлюють». Ці принципи, як сказано в американській Декларації про незалежність, є «істинами», що є «самоочевидними». Безумовно, все це зовсім не так. Жодний уряд ніколи раніше не спирається на них. Ці слова були, швидше, «символом віри» чи декларованими принципами. Їх не можна було довести, але вони виражали фундаментальне уявлення про справедливість, властиве американським батькам-засновникам. Розвиваючи цю теорію, Джошуа Муравчик, науковий співробітник Американського інституту підприємництва і автор книги «Дослідження демократії: виконуючи призначення Америки», розглядає концепцію «демократії для всіх» і визначає її параметри та проблеми.

НІДЕ У ДЕКЛАРАЦІЇ не говориться, що ці принципи можуть бути застосовані лише до американців. Навпаки, автори намагалися описати загальні принципи справедливого державного управління стосовно «всіх людей». Ця всезагальність знайшла своє підтвердження у тому, наскільки успішно американська держава абсорбувала мільйони іммігрантів найрізноманітніших національностей, досить далеких від національностей батьків-засновників, а також звільнених рабів самої Америки. Незважаючи на те, що нація ставала багатомовною, демократія не слабшала, а, навпаки, послідовно міцнішала. Американці, які вірять у власну демократію і в ті підстави, на яких її створили засновники, повинні також обов'язково вірити у те, що люди в інших країнах мають такі самі права і що влада всюди має спиратися на згоду тих, ким вона управляє.

Заперечення проти принципу універсальності демократії

Проте ця характерна для американців пеконаність в універсальності демократії не є для всіх аж такою «самоочевидною». Наприклад, представники азійських держав, що зібралися у Бангкоку 1993 року для участі в регіональній зустрічі, присвяченій підготовці до Всеєвропейської конференції ООН з прав людини, проголосили, що «всі країни... мають право визначати свої [власні] політичні системи», в тому числі, відповідно, і недемократичні. Вони також відзначили, що права людини «мають розглядатися у контексті... національних і регіональних особливостей, із урахуванням різного історичного, культурного та релігійного контексту». Незважаючи на типовий для дипломатичних заяв стиль формулювань, головна думка цілком зрозуміла: демократія не обов'язково всім однаково добре підходить. У Бангкокській декларації приховано висловлено підтримку ідеї «азійського шляху», який полягає в тому, що ставить групові інтереси вище від інтересів особистості та передбачає економічний розвиток в рамках авторитарного державного управління. Подібні висловлювання інколи звучать і стосовно народів, що живуть в інших регіонах. Наприклад, висловлюється думка, що населення близькосхідних країн віддає перевагу політичним системам, заснованим на релігії ісламу, а для населення Латинської Америки різновиди корпоративного популізму набагато близжчі, ніж «механістична» демократія.

Існує ще ціла низка аргументів проти принципу універсальності демократії. Багато хто із американських вчених сумнівається в тому, що населення бідних і незахідних країн здатне до самоуправління. Письменник Ірвінг Кристол подає цю думку таким чином: «Я не належу до

тих, кого надихає розвиток демократії в Аргентині, на Філіппінах чи... у Кореї... Я готовий посперечатися, що демократія у цих країнах не має майбутнього», тому що у цих державах відсутні «передумови для демократії... необхідні традиції та культура». Таким чином, він вважає, що справа не в тому, що у демократії є краща альтернатива, а в тому, що вона може виявитися недосяжною. Як писав політолог Джеймс К. Вілсон: «Демократія і свобода людини є благом для кожного... Але те благо, яке вони несуть, можна оцінити лише тоді, коли у суспільстві панують спокій і терпимість». На його думку, в Китаї, Росії, більшості країн Африки та Близького Сходу, в багатьох державах Латинської Америки усе зовсім по-іншому. Кристол та Вілсон – консерватори, але цю думку обстоює і чимало ліберальних вчених. Так, наприклад, політолог Роберт Даль писав: «Неприємний і, може, навіть трагічний факт полягає в тому, що у багатьох країнах світу не існує сприятливих умов для розвитку і підтримки демократії або, в кращому разі, вони дуже слабко виявляються».

Розглянемо кожне з цих заперечень проти універсальності демократії. Твердження, що кожна країна має право на власну систему управління, викликає наступне запитання: а хто виступає від імені цієї держави? Ось як із цього приводу висловився індійський економіст Амарта Сен, якого було у 1998 році удостоєно Нобелівської премії: «Виправдання авторитарних політичних режимів у Азії... як правило, лунає не з уст незалежних істориків, а власне представників влади». А оскільки ці аргументи, перш за все, продиктовані корисливими інтересами, їх, зазвичай, висувають від імені народу. Нам кажуть: «китайський народ», «народ Сінгапура» чи народ будь-якої іншої держави не бажають демократії. Це твердження, окрім іронії (відколи це недемок-

ратичну владу цікавить, власне, що хоче народ?), викликає ще і таке запитання: звідки влада може знати, чого хоче народ, якщо вона його про це не питає?

Правителі нерідко заявляють, що вони знають, чого хотять ті, ким вони управлюють; але чому ми маємо вірити цим твердженням? У п'ятдесяти роках на півдні США представники білої раси часто впевнено говорили, що «наших кольорових» цілком задоволяє расова сегрегація. Але як тільки чорношкірі одержали право голосу, твердження прибічників сегрегації було повністю заперечено.

В усьому світі було чимало випадків, коли люди, що жили в умовах диктатури, зрештою одержували можливість вільно виявити свою волю, і шоразу результати такого волевиявлення були не на користь диктаторів. Звичайно, це відбувалося тоді, коли правлячий режим починав відчувати певний тиск і був змушений влаштовувати вибори на зручних для себе умовах, сподіваючись утриматися при владі. У 1977 році, коли по Індії прокотилася хвиля протестів проти введення владою військового стану, Індіра Ганді погодилася на проведення виборів, розраховуючи таким чином одержати підтримку населення. У бідній країні, такій як Індія, вважала вона, її економічні обіцянки важитимуть значно більше, ніж політичні права. Натомість у результаті виборів Ганді втратила владу, а опозиційний рух очолила партія «недоторканних» – найбідніших. У 1987 році Фердинанд Маркос організував на Філіппінах «швидкі вибори», надавши опозиції дуже мало часу для самоорганізації, але в результаті він сам програв. Через рік Президент Аугусто Піночет, не бажаючи ризикувати під час проведення виборів, погодився натомість влаштувати плебісцит з питанням про подальше своє правління. Ідея полягала в тому, щоб надати виборцям можливість обирати між статус-кво

та невідомим майбутнім, яке мало уявлятися чилійцям досить небезпечним. Незважаючи на це, більшість населення висловилася проти збереження режиму Піночета. У 1989 році польська влада і опозиція домовилися провести напівальтернативні вибори. Боротьба точилася навколо великої кількості місць у вищому законодавчому органі цієї держави, але високе комуністичне керівництво у повному складі з метою зберегти своє панівне становище повинно було балотуватися без суперників. Проте населення Польщі зірвало цей план. Незважаючи на відсутність альтернативних кандидатів, більшість виборців викреслили з виборчих бюллетенів прізвища «великих панів». Можливо, в історії це були єдині безальтернативні кандидати, які, однак, програли. У 1990 році, в якому відбулося падіння численних диктаторських режимів у всьому світі, по Бірмі прокотилася ціла хвиля масових вуличних демонстрацій, які було жорстоко придушено правлячим військовим режимом. Багатьох протестуючих було вбито солдатами, але зрештою влада погодилася провести у країні перші майже за 30 років вибори. На них переконливу перемогу здобула Національна ліга за демократію, що одержала 80% голосів, проте, на превеликий жаль, військова олігархія відмовилася визнати результати цих виборів.

Надання переваги демократії

Таких прикладів ще можна навести чимало. А чи траплялись випадки, коли диктатори вигравали вільні вибори, зміцнюючи своє правління? Коли це народ голосував за відмову від своїх демократичних прав? Звичайно, були випадки, коли обрані в результаті вільних виборів керівники відмовлялися скласти з себе владні повноваження, фактично перетворюю-

чись на диктаторів, але жодного разу ніхто з кандидатів не проголосував такого бажання під час передвиборної кампанії. Дійсно, внаслідок виборів у багатьох державах колишнього радянського блоку до влади знову прийшли колишні комуністи. Але жоден із цих кандидатів не запропонував відновити однопартійну систему. Натомість вони будували свою передвиборну кампанію на обіцянках розв'язати соціальні та економічні проблеми і цілком підтримували демократичну процедуру виборів.

Найсвіжіші приклади голосування, коли народ, який жив під авторитарним правлінням, виявив свої симпатії на користь демократії, демонструє Індонезія та Іран. У 1998 році студентські демонстрації привели до падіння режиму генерала Сухарто, а на наступних виборах колишня правляча партія «Голкар» зазнала нищівної поразки. В Ірані ще ніколи не відбувалося цілковито вільних виборів. До участі в них допускаються лише ті кандидати, які зобов'язуються підтримувати ісламську систему і схвалені керівництвом духовенства. Проте парламентські вибори цього року продемонстрували волю народу до розширення і поглиблення демократії. Ці події містять у собі певний елемент «поетичної справедливості», адже на конференції у Бангкоку Іран та Індонезія найактивніше відстоювали тезу про те, що жителі Азії не вітають міжнародних стандартів демократії та прав людини.

Ще один варіант твердження, що деякі країни не бажають демократії, можна проілюструвати цитатою з американського вченого Говарда Віарди, фахівця з Латинської Америки: «Я сумніваюся в тому, що Латинська Америка хоче... демократії американського зразка». Слухаючи подібні висловлювання, можна подумати, що проблема полягає не в тому, чи є демократія загальною цінністю, а в тому, чи повинні всі країни мати політичну систему,

створену під одне й те саме – американське – лекало. Це неправильна постановка питання. Чому будь-яка інша держава має бажати демократії саме «американського зразка»? Американська система, з її особливими стримуваннями і противагами, потужним Сенатом з не-пропорційним представництвом, розподілом повноважень між владами штатів та федеральним урядом, двома домінуючими партіями тощо, виникла не відразу. Інші демократичні держави мають парламентські системи, унітарні уряди, багатопартійні вибори, пропорційне представництво, однопалатні законодавчі органи і багато інших можливих варіантів. Коли союзницькі війська створювали демократію в Японії після другої світової війни, вони протягом певного короткого періоду намагалися ввести федеральну систему державного управління, але вона виявилася настільки чужою японцям, що просто не прижилася. Кожна демократія унікальна, і існує величезна кількість можливих варіантів інституційних форм.

Проте це зовсім не означає, що всі країни, які називають себе демократичними, насправді заслуговують на те, щоб такими називатися. В історії було чимало комуністичних та інших революційних режимів та рухів, які називали себе «демократичними», посилаючись на те, що вони, начебто, віддані справі підвищення добробуту власного народу, хоча і здобули владу зовсім не внаслідок всенародних виборів. Але в останні роки існування Радянського Союзу його Президент Михайло Горбачов визнав таке використання терміна «демократія» невіправданим. «Сьогодні ми знаємо, – сказав він, – що можна було б уникнути багатьох ... труднощів, якби демократичний процес у нашій державі розвивався нормально». Під цим він, за його власними словами, мав на увазі «представницьку, парламентську демократію».

Визначення поняття «демократія»

Оскільки термін «демократія» часто використовується невірно, то важливо вказати основні характеристики, що визначають, чи належить та або інша держава до демократичних, чи ні. Вони зводяться до таких трьох речей. По-перше, найвищі державні чиновники мають обиратися під час вільних та чесних виборів. Це означає, що кожен громадянин має право балотуватися на державну посаду і голосувати на виборах. Звичайно, відхилення від цього принципу важливі, але лише незначні. У ПАР в умовах апартеїду відбувалися альтернативні вибори, але чорношкірі не мали можливості голосувати. Це не є демократія. В Ірані обирають Президента і найвищий законодавчий орган, але значну кількість кандидатів було відхилено від участі у виборах представниками духовенства, а всі обрані чиновники перебувають у підпорядкуванні невиборних релігійних рад. Це також не є демократія.

По-друге, треба забезпечити свободу самовираження, тобто свободу слова, друку, зібрань тощо. Тут також можливі незначні відхилення, але, наприклад, така країна, як Сербія, де засоби масової інформації загалом монополізовані режимом, а нечисленні незалежні газети і радіо- та телестудії зазнають юридичних та фізичних утисків, не може вважатися демократичною, нехай там навіть і відбулися альтернативні вибори.

По-третє, має домінувати верховенство права. Коли людину звинувачують у склонністі чи іншого злочину, вона має бути впевнена в тому, що її справу суд розглядатиме об'єктивно, а не відповідно до вказівок, які суддя одержав від представників політичної влади. Так само будь-хто, хто зазнав несправедливості з боку державного чиновника, повинен мати певні засоби правового захисту. Таким чином,

Малайзія, наприклад, не може бути зарахована до демократичних країн, навіть незважаючи на те, що там нещодавно відбулися вибори, оскільки лідер опозиції перебуває нині у тюрмі через звинувачення, висунення яких, поза всяким сумнівом, було заохочено Президентом.

А тепер ми можемо звернутися до заперечень другої групи, спрямованих проти універсальності демократії, а саме до тверджень таких вчених, як Кристол, Вілсон та Даль, стосовно того, що демократія, якою б бажано воно не була, перебуває за межами здатностей народів бідних і незахідних країн.

Ця теза зовсім не нова. Такі самі сумніви кілька десятиліть тому висловлювалися і стосовно демократичних схильностей суспільств, які ми нині звикли називати сталими демократіями. Так, наприклад, наприкінці другої світової війни Президент Гаррі Трумен попросив одного провідного експерта з проблем Японії в Державному Департаменті США проконсультувати його з питання, що робити з цією країною після того, як її буде переможено. Експерт, якого звали Джозеф Грю, сказав Президентові, що «з точки зору тривалої перспективи, найкраще, на що ми можемо розраховувати, це конституційна монархія. Історичний досвід підказує, що демократія в Японії ніколи не приживеться». Інший приклад: коли у 1952 році скінчилася окупація Західної Німеччини західними військами, видатний політолог Ганс Елау, відвідавши цю країну, написав у розпачі: «Боннська республіка нагадує Другу Веймарську республіку ... і пробуджує в пам'яті ті самі старі непевні передчуття». Проблема, як пояснював Елау, полягала в тому, що «німецька політика ... базується не на демократичному досвіді, а на глибокій емоційності».

Коли Італія у двадцяті роки віддала себе до рук фашистів, історик Арнольд Тойнбі написав, що «її відмова від «демократії» (у

прийнятому в нас значенні цього терміна) поставила питання стосовно того, чи зможе це політичне дерево насправді пустити глибоке коріння ще де-небудь, крім рідного ґрунту», – він мав на увазі Англію та Америку. Навіть в Америці висловлювалися сумніви стосовно «політичної компетенції» деяких її громадян. Як пояснював, виступаючи у Гарвардській школі права у 1957 році, сенатор Стром Турмонд: «У багатьох негрів просто відсутня достатня політична свідомість для ... участі у політичних і громадських справах ... у багатьох, мабуть, також відсутньою є ціла низка інших якостей, необхідних для дійсно свідомої участі у виборах».

Твердження про те, що демократія потребує демократичних традицій, означає замкнене коло. Адже демократичні традиції можна здобути, лише маючи демократію в дії. У відповідь на це скептики можуть сказати, що демократія на Заході зросла із певних ідей відповідно до західних традицій, що беруть свій початок ще від класичної античності. Проте Амарта Сен має проти цього одне цікаве заперечення. Він відзначає той факт, що західні традиції мають суперечливий характер. Коріння демократії необхідно шукати у Стародавній Греції, але ж грецькі філософи схвалювали також рабство. Сучасна демократія успадкувала деякі елементи західних традицій, але відкинула інші. Крім того, Сен перераховує і ліберальні елементи, які можна знайти у буддистських, конфуціанських, каутильянських, ісламських та давньоіндійських філософських трактатах, і ставить запитання: чому їх не можна взяти за культурну основу для побудови демократії у незахідному світі?

Ми звикли вважати, що культура є однією з найважливіших детермінант політики, проте цей зв'язок досить важко описати. Політолог Семюел Гантінгтон нагадав нам, що кілька де-

сятиріч тому переважно усі конфуціанські суспільства були загалом бідними, а соціологи стверджували, що особливості поведінки громадян, які є конфуціанськими вірними, не дозволяють їм вирватися із бідності. Звідтоді економіка конфуціанських країн пережила період такого стрімкого зростання, якого за всю свою історію не знали ні християнські, ні мусульманські держави. Нині соціологи намагаються зрозуміти, що ж є у кофуціанській релігії такого, що «генерує» матеріальні статки.

Чи є демократія бажаною для всіх?

Найбільш переконливим запереченням для тих, хто сумнівається у демократичних можливостях бідних і незахідних народів, є досвід останніх десятиріч. Згідно з найавторитетнішим «дослідженням свободи», яке щорічно проводить приватна організація «Дім свободи», минулого року в 120 з 192 країн світу існували демократичні виборні органи державної влади. Це 62% всіх країн, у яких проживає 58,2% населення всієї земної кулі. В Африці було 20 виборних демократій, в Азії – 14, не рахуючи дрібних островівних держав азійсько-тихоокеанського регіону, 11 з яких також були демократичними. Зрозуміло, що серед цих незахідних демократичних держав немало і бідних країн. Звичайно, бідність, неписьменність і соціальні проблеми ускладнюють побудову демократії. Цілком може статися, що деякі з молодих демократичних держав, внесених до списку «Дому свободи» цього року, повернуться до диктатури, адже більшість західноєвропейських держав прийшли до демократії не відразу, а поступово, доляючи періоди регресу. Проте вся багатовікова історія людства вчить нас, що соціальні та культурні перешкоди не є нездоланими. Якщо врахувати той факт, що

першу досить недосконалу демократію було створено у 1776 році і що нині, через 224 роки, у світі налічується 120 демократичних держав, то слід дивуватися не тому, наскільки обмеженою є демократія, а тому, яке поширення вона здобула.

Якщо все це свідчить про те, що демократія для всіх справді можлива, то чи бажана вона для всіх? Я вважаю, що так. По-перше, вона зміцнює мир в усьому світі. Демократичні держави не воюють між собою. Це спостереження вперше було сформульовано 10–15 років тому. Вивченю цього явища було відразу присвячено багато досліджень, і сьогодні, як сказав один вчений, «ми як ніколи близько підійшли до того, щоб проголосити це свого роду емпіричним законом міжнародних відносин». Нині точаться суперечки, чи дійсно демократичні держави більш миролюбні за своєю природою, чи тільки стосовно інших демократичних держав. Але так чи інакше, якщо у світі стане більше демократичних держав, війни відбудутимуться значно рідше.

На додаток до тези про «демократичну миролюбність» Сен висунув ще одне твердження стосовно демократії, яке поки що ніхто не зміг заперечити. Він стверджує, що жодна демократична держава ніколи не зазнавала голоду чи іншого співмірного із голодом лиха. Причина, на його думку, полягає в тому, що голодові можна запобігти. У політичних системах, які місять в собі притаманні демократії механізми «зворотного зв'язку», влада дізнається про перші ознаки голоду і вживає запобіжних заходів ще до того, як розпочнеться катастрофа.

Такими є сильні «технічні» аргументи на користь демократії. Але особисто для мене, можливо, тому що я американець, – найпереконливішими є зовсім не «технічні» аргументи. Я вважаю, що кожна доросла людина, якщо вона цього хоче, повинна мати можливість своїм

голосом впливати на свою державу. Це є частиною мого уявлення про людську гідність незалежно від того, наскільки розумні рішення приймаються демократичною владою. Громадяни також не завжди приймають мудрі рішення, наприклад, під час обрання майбутньої кар'єри чи подружньої пари. Але я вважаю, що краще, аби вони мали змогу робити власний вибір і робити власні помилки, ніж щоб їхнім життям керував хтось інший. Те саме, на мою думку, стосується і суспільного життя. Я не можу довести, що я правий. Мова йде не про твердження, яке можна чи треба довести, а про фундаментальні цінності. Однак, судячи зі значного поширення демократії в усьому світі, ці цінності поділяє дуже багато людей з найрізноманітнішим життєвим досвідом.

Погляди, викладені у цій статті, належать її авторові і не обов'язково відображають офіційну позицію уряду США.

Бібліографія

Baehr, Peter R.

Human Rights: Universality in Practice,
NY: St. Martin's Press, 1999.

Di Palma, Guiseppe

To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions, Berkeley: University of California Press, 1990.

Farer, Tom J.

"Collectively Defending Democracy in a World of Sovereign States: The Western Hemisphere's Prospect," *Human Rights Quarterly*, vol. 15, no. 4, November 1993, pp.716–750.

Fierlbeck, Katherine

Globalizing Democracy: Power, Legitimacy and the Interpretation of Democratic Ideas.
NY: St. Martin's Press, 1998.

Fisher, Julie

Non-Governments: NGOs and the Political Development of the Third World, West Hartford, CT: Kumerian Press, 1998.

Hall, John A.

"The Nature of Civil Society," *Society*, vol. 35, no. 4, May/June 1998, pp. 32–41.

Halperin, Morton H. and Kristen Lomasney

"Protecting Democracy Abroad: Bringing Despots to Justice," *The Washington Quarterly*, vol. 22, no. 2, Spring 1999, pp. 11–15.

Huntington, Samuel P.

The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, NY: Simon and Schuster, 1996.

Huntington, Samuel P.

The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Huntley, James Robert

Pax Democratica: A Strategy for the 21st Century, NY: St. Martin's Press, 1998.

Ikenberry, G. John

"Why Export Democracy?" *Wilson Quarterly*, vol. 23, no. 2, Spring 1999, pp. 56–65.

Kaplan, Robert D.

"Was Democracy Just A Moment" *Atlantic Monthly*, vol. 280, no.6, December 1997, pp. 55–80.

Keck, Margaret E. & Kathryn Sikkink

Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998.

Kibble, David G.

"Monarchs, Mosques and Military Hardware: A Pragmatic Approach to the Promotion of Human Rights and Democracy in the Middle East," *Comparative Strategy*, vol. 17, October–December 1998, pp. 381–391.

Korey, William

NGOs and the Universal Declaration of Human Rights: The Curious Grapevine, St. Martin's Press, 1998.

Kupchan, Charles A., et al.

"Alliberal Illusions: Restoring Democracy's Good Name," *Foreign Affairs*, vol. 77, no. 3, May/June 1998, pp. 122–128.

Muravchik, Joshua

Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny, Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press, 1991.

Muravchik, Joshua

"New Dominions for Democracy: An Answer to Skeptics," *American Enterprise*, January–February 1991, pp. 67–73.

Peceny, Mark

"Forcing Them to be Free," *Political Research Quarterly*, vol. 52, no. 3, September 1999, pp. 549–582.

Riccardi, A.

"Promoting Democracy, Peace and Solidarity," *Journal of Democracy*, vol. 9, no. 4, October 1998, pp. 157–167.

Rieff, David

"The Precarious Triumph of Human Rights," *New York Times Magazine*, August 8, 1999, pp. 36–47.

Sakwa, Richard, ed.

The Experience of Democratization in Eastern Europe, NY: St. Martin's Press, 1999.

Sen, Amartya

"Democracy as a Universal Value," *Journal of Democracy*, vol. 10, no. 3, July 1999, pp. 3–17.

Schifter, Richard

"The Cause of Freedom: Nobody's Monopoly," *Mediterranean Quarterly*, vol. 8, no. 3, Summer 1997, pp. 6–20.

Shattuck, John and J. Brian Atwood

"Defending Democracy: Why Democrats Trump Autocrats," *Foreign Affairs*, vol. 77, no. 2, March/April 1998, pp. 167–170.

Shonholtz, Raymond and Ilana Shapiro, eds.

"Strengthening Transitional Democracies Through Conflict Resolution," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 552, July 1997, entire issue.

Vuckovic, Gojko

"Promoting Peace and Democracy in the Aftermath of the Balkan Wars: Comparative Assessment of the Democratization and Institution-Building Processes in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Former Yugoslavia," *World Affairs*, vol. 162, no. 1, Summer 1999, pp. 3–10.

What Is Democracy? Pamphlet, U.S. Information Agency, 1991.

Wilson, James Q.

"Democracy for All?" *Commentary*, vol. 109, no. 3, March 2000, pp. 25–28.

Zakaria, Fareed

"The Rise of Illiberal Democracy," *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 6, November/December 1997, pp. 22–43.

Сайти в Інтернеті

Фонд Карнегі за мир в усьому світі

Фонд здійснює програми досліджень, підтримує проведення дискусій, видання та освітні заходи в галузі міжнародних справ та зовнішньої політики США.

<http://www.ceip.org/>

Комісія з прав людини

Спонсорований США «круглий стіл» з питань зміцнення демократії.

<http://www.humanrights-usa.net/demotab.html>

«Співовариство демократичних держав»: зустріч на рівні міністрів. Варшава, Польща, 26–27 липня 2000 р.

http://www.state.gov/www/global/human_rights/democracy/cdi_index.html

«Співовариство демократичних держав»: офіційна сторінка уряду Польщі.

<http://www.msz.gov.pl/CDConference>

Конвенція про запобігання геноциду і покарання за цей злочин.

<http://endgenocide.org/text.htm>

Європейський суд з прав людини

<http://www.echr.coe.int/>

«Дім свободи»

Організація «Дім свободи» енергійно відстоює демократію і права людини в усьому світі. «Дім свободи» проводить різноманітні дослідження, правозахисну діяльність та здійснює публікації на захист прав людини, демократії, ринкової економіки, верховенства права, незалежності засобів масової інформації і допомоги США зарубіжним країнам.

<http://www.freedomhouse.org/>

Всеамериканський суд з прав людини
<http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/general.htm>

Національний фонд підтримки демократії (NED)

Національний фонд підтримки демократії (NED) – це приватна некомерційна благодійна організація, створена для підтримки і зміцнення демократичних закладів у всьому світі.

<http://www.ned.org/>

Національна ліга підтримки демократії (NLD)

Національна ліга підтримки демократії (NLD) – провідна політична партія Бірми. Під час виборів 1990 р. представники NLD отримали понад 80% місць у парламенті Бірми, але вони і досі позбавлені можливості сформувати уряд.

<http://www.burmafund.org/nld/nld.htm>

Фонд Сороса

Незалежна некомерційна організація, заснована філантропом Джорджем Соросом з метою сприяння становленню та розвитку відкритого суспільства. Національні фонди відкрито переважно у країнах Центральної та Східної Європи та колишнього Радянського Союзу, а також у деяких інших регіонах світу.

<http://www.soros.org>

Фонд Стефана Баторія

Незалежна некомерційна організація, створена з метою сприяння всебічному розвиткові польського суспільства, особливо у таких галузях, як громадська, інформаційна, культурна, наукова та освітня, що спрямовані на створення вільного ринку та демократії у Польщі, а також на об'єднання націй і держав Центральної та Східної Європи.

<http://www.batory.org.pl/english/>

Загальна декларація прав людини

<http://www.un.org/Overview/rights.html>

Що таке демократія?

Брошюра колишнього Інформаційного агентства США, присвячена сучасним уявленням про демократію та її джерела. Це всесвітне явище заперечує твердження скептиків стосовно того, що сучасна ліберальна демократія – унікальний витвір лише західної цивілізації, який неможливо успішно перенести у незахідні культури.

<http://usinfo.state.gov/products/pubs/whatsdem/>

Всесвітній форум з демократії

На Всесвітній форум з демократії, що має відбутися у Варшаві 25–27 липня, мають прибути демократичні лідери, науковці, керівники громадських та регіональних організацій, представники ділових кіл, профспілок, неурядових організацій та засобів масової інформації з метою обговорити питання поширення демократичного управління та демократичних цінностей в усьому світі.

<http://www.fordemocracy.net/>

Всесвітній рух за демократію

Всесвітній рух за демократію – це ініціатива за зміцнення співробітництва між людьми, що працюють задля просування демократичних цінностей та інституцій. Цей всесвітній рух надихає віра в те, що нова глобальна економіка і поширення засобів міттевого міжнародного зв’язку можуть створити нові можливості та потенціал для ефективного співробітництва між прибічниками демократичної ідеї в усьому світі.

<http://www.wmd.org>